

प	च	क
श	य	च
ह	र	त

शीर्षप्रमाणेश्च प्राचाणैः पूर्येद्दृढं ॥ स्वातंतुच समं कृत्वा ततः
 प्राचीं प्रसाधयेत् ॥ प्रसादे सरेने किं देद्वार कुंडे विशेषतः ॥ दिशूद
 कुलनाशस्यातस्मात्संसाधयेद्विशः ॥ वास्तुशास्त्रे ॥ प्रथमं तु
 समेशेत्रे प्राचीं संसाधयेत्स्फुटं ॥ सिधांतोक्तप्रकारेण ततो निष्पा
 दयेद्दृढं ॥ स्फुटकरणे ॥ भ्रुवलेव करेखाया रेखांतः सोम्ययाम्प्रदूनि तोस्तः
 तन्मत्स्येषु छमुखतः पश्चिमपूर्वाभिविद्यात् ॥ अथवा ॥ गृहैभः सुसमीकृत
 शितिगते केंद्रम्यंशं कोः क्रमात् भागं पत्रविज्ञात्यपैतिचयतस्तत्रापरं द्वौ दिशौ ॥ तत्कालायमजीवियास्तु
 विवरात् भाकर्णमित्याहता सुवज्याप्तमितांगुले रथन दिश्येद्दीस्फुटात्तालिता ॥ इति दिग्साधनं ॥ अथवा ॥

१६	९	२	५	२	०	६
३	६	१५	१०	९	५	१
१३	१२	१	८	२	३	८
२	७	१४	११			

३०६

मेषायन गतो यस्मिन्दिने सूर्यस्तदा सुधीः ॥ शंकुन्यस्योदये काले भूरुने सुसमेतशा ॥ तच्छायाग्रप्रतीची स्यात्
 तन्मूलं प्राक् स्मृता बुधैः ॥ तत्समानं चतुर्दिशु शंकुसूत्रैः प्रसाधयेत् ॥ कृत्तिकायास्तूदपाद्वा चित्राखात्या
 लुचांतरगत ॥ इति प्राची साधनं ॥ शकुनांतरं ॥ नेत्रगोत्ररसरंध्रसायकक्षोणिमागरदूताशादिगज्ञात ॥
 कौशलेषु विहितेद्यथाक्रमं प्रथमकालमवलंब्य भवतिमान् ॥ नदृश्यते ह्यद्वितयेन कार्ये रसेः समुद्रैर्निजकार्य
 सिद्धिः ॥ सप्ततृतीया कथयंति वार्तानि चैकपंचत्वरितं वदंति ॥ शकुनं ॥ अथ वास्तुपुरयनि
 वेशं ॥ भाद्रपदे शिरः प्राच्यां याम्ये मार्गशिरत्रये ॥ फाल्गुने त्रितये पश्चाद्द्वारतो ज्येष्ठात्रये
 ह्यदकु ॥ वास्तोः शिरसि पुत्रे च याम्ये कुक्षौ च पृष्ठतः ॥ आयुः कामः खने नैव वामकुक्षौ स्व
 निःशुभा ॥ वास्तुक्षेत्रप्रमाणं च कर्म यित्वा स्ववामके ॥ कुक्षौ स्वातं विधायाद्वाग्रावाणः

२	७	६
९	५	१
४	३	८

पूरयेत्ततः॥ वास्त्वायामफलं नभिस्तस्माद्ध्यंगुलत्रये॥ कुक्षिस्तस्मिन्यसेतशंकुं पुत्रपौत्रार्थं गृह्ये॥ ईर्ध्वभागं
 त्रयं त्यक्त्वा ह्यधोभागद्वयं तथा॥ मध्ये नाभिं विज्ञानीयादिति प्रादुपराशरः॥ यदावामपार्श्वे न पूर्वदिशः शीते
 ॥ तदा पश्चिमे पुच्छं। दक्षिणे कोटं। उत्तरे एणं। एवं सर्वत्र ज्ञातव्यं॥ इति खननपूरणे वराहः॥ भक्ष्येनां नाप्रक
 र्तिर्दध्यक्षतसुरभिकुसुमधूपैश्च॥ देववत्पूजां कृत्वा सपत्नीनभ्यर्च्य विप्रांश्च विश्वकर्माणि॥ सूत्रेणैवेत्यतिः
 कीलवाङ्मुखं व्याधिपीडनं॥ गृहे सपत्नीनां च स्मृतिलोपेन नु क्षयः॥ कुंभे करात् च्युते मृत्यु रूपसर्गापि व
 र्जिते॥ स्कंधारुणेशिरोरोगो भग्ने प्रादुर्बने वधः॥ इति दुर्निमित्तानि॥ ब्रह्माशुभः॥ सूत्रं भित्तिशिलान्यास
 स्तंभस्यागोपणं सदा॥ पूर्वदक्षिणयोर्मध्ये कुर्यादित्याह काश्यपः॥ शार्ङ्गधरेणैव प्रासादेषु च दस्येषु गृहे
 षु न्येषु सर्वदा॥ आग्नेयां प्रथमं स्तंभं ठापयेत्तद्विधानतः॥ वराहश्च॥ दक्षिणपूर्वकोणे कृत्वा पूजां शिलान्यासेत्॥

३००

प्रथमं॥ श्लेषाः प्रदक्षिणेनेवस्तं भाश्वैवंप्रतिष्ठाप्य॥ उत्रम्रगंवरयुतःसूतधूपविलेपनस्ठाप्यः॥ स्तंभस्तथै
वकार्योश्लेषाद्यःप्रयत्नेन॥ स्तंभोपरियदाघूककाकराद्रापक्षिणः॥ व्यालाहयेश्वतिसंतितहाकर्तुर्नशो
भनं॥ तस्मात्स्तंभोपरिउत्रशाखांफलवतीतया॥ धारयंरथवावस्त्रंबुधैरेलादिनिक्षिपेत्॥ वराहः॥ नभ
स्यादिषुमासेषुत्रिषुत्रिषुयथाक्रमं॥ पूर्वदिदिदृशिरादामपार्श्वशायांप्रदक्षिणं॥ सूर्यस्यभाद्रास्तुचक्रं
ह्रिस्वेत्रीणिचमस्तके॥ अग्रपादेपश्चिमंचक्रमाद्गान्निचतुश्चतुः॥ त्रीणिदृष्टेदृक्षकुक्षौचत्वारिवामकंचतुः॥
मुखेत्रीणिचपक्षेद्वेदोमादौचक्रमात्फलं॥ अग्निवाथातथादामःसूर्यंचैवधनागमः॥ लोभोदारिद्र्यपी
डनस्वामिनाशश्चमस्तकात्॥ इत्यष्टौफलानित्तेयानि॥ वास्तारंभेप्रवेशेचदोमादौचक्विवार्यं कर्तव्यमिति
स्तंभारोपणमंत्राः॥ यद्गुमेरितिदुष्टभूतादिगणान्यापिछान्निःकास्यइदंश्रेयइतिदेवनानीय॥ स्या

नोपृथिवीतिवाउथापर्वतानामिति द्वाभ्यांभूमिमभिमंत्र्यइहैवतिष्ठेतिद्वयसिद्धिताम्रपद्भुवेःशुद्धोदकं
 प्रोक्ष्यकुट्टालिकादिभिर्भूमिसंस्तृत्यअत्र ३ मन्त्रेअग्निवाधाप्रावासाधनंरुत्वानिष्यनायांभूमौआत्वा
 कुमारइतिमंत्रेणकुंभान् संस्थाप्यकृतेनस्थूणावि ४ अग्रपादे उद्वासःइतिमंत्रेस्तंभारोपणंकुर्यात् ॥ शो
 षकर्मअग्रेवक्ष्यते ॥ तावद्वज्रादिज्ञानंकथ्यते ॥ पूर्वादितस्थुर्ध्वजधूमसिद्ध ४ पश्चिमपादेः स्तेर्याः ॥
 श्वागांखगारव्यद्विरहाः क्रमेण ॥ उद्गोष्ठापाः स्वपदेविधेयोश्वतारणेषां ३ पृष्ठधनागमः ॥
 विषमाः प्रज्ञारताः ॥ पदेकेसरिणाविधेयोध्वजोमृगादिपदेगजस्य ॥ प ४ दक्षकुक्षौलामः ॥
 देवस्यध्वजकेसरीभांरुषास्तनान्यत्रपदास्वकीयात् ॥ सर्वद्वारध्वजोदेवः ४ वामकुक्षौदारिद्र्यं ॥
 पश्चिमास्यंविनादरिः ॥ प्राङ्मुखेदक्षिणास्येवगजः पूर्वमुखेवृषः ॥ खट्कपर्ककारेपुरुषः सिद्धो गजः
 शुभः ॥

३०

वापीकूपतडागादौगजोदेयोविचक्षणैः॥ आसनेयोजयेसिंहंयनेचैवकुंजरं॥ रघुभोजनपात्रेण
दद्याच्छत्रादिषुध्वजं॥ महासनेग्निशालायांगृहेचाग्न्युपजीवितां॥ धूमदद्यात्तथाश्वानंयवनांत्यजयो
र्गृहे॥ स्वरोवैश्यागृहेयोःश्वानंशःक्षत्रियविद्वग्गृहे॥ रघुसिंहं गजं दद्यात्प्रासादपुरमंदिरे॥ सर्वस्वाभि
मुखोःश्रेष्ठामध्वागेद्वेपराद्भुखाः॥ ध्वजं परास्यं विनाणां राज्ञां सिंहं प्युदभुखं॥ गजं शूद्रस्य याम्याशं र
षपूर्वामुखं विनाः॥ वस्त्रं जधर्मशालायां कुंडेस्तंभे ध्वजं ध्वजः॥ गोगंजो भूगृहे साधारणे नृणगृहे शू
भो॥ यत्रैश्वर्ये रथे सिंहो भांडागारे शुभोगजः॥ धान्यां बुस्मानगेश्वानशालायां रघुभः शुभः॥ नाथ
भोगोद्वाद्वाद्यांगजसिंहं रघुषाः शुभाः॥ इत्यालयः॥ अथ ध्वजादिफलं गारुडे॥ दिशस्तानप्रभृतादि
ध्वजादीनाण्ये क्रमात्॥ ध्वजो धूम्रोथसिंहश्च श्वावृषः स्वरदंतिनः॥ ध्वांक्षश्वायाष्टमानायां नाम

सिंह- स्थिते धूमकेन्या प्राप्तिज्यादिकं ॥ १॥ सिंह- स्थिते स्थिते सिंहे ज्योमित्र समागमः ॥ ३॥ सिंह- स्थिते श्वाने स्व
चिनाद्रामलाभकं ॥ ४॥ सिंह- वृषं दृष्ट्वा गृहक्षेत्रात्सलाभकं ॥ ५॥ सिंह- खरं दृष्ट्वा ग्रामभाषादिरेव च ॥ सिंह-
गजं दृष्ट्वा आरोग्यं च सुखादिकं ॥ ६॥ सिंह- स्थिते ध्वांशे कन्या धान्यं गुणादिकं ॥ ७॥ ३॥ शुनस्थाने ध्वजं दृष्ट्वा
स्थानचिंतां सुखादिकं ॥ १॥ शुनः- स्थिते धूमकेलुहः कार्यनाशनं ॥ २॥ शुन- स्थिते सिंहे कार्यसिद्धिर्भाविष्यति
॥ ३॥ शुन- स्थिते श्वाने धननाशो भविष्यति ॥ ४॥ शुन- वृषं दृष्ट्वा रोगी रोगादिमुच्यते ॥ ५॥ शुन- खरं दृष्ट्वा क
लुहश्च भयं भवेत् ॥ ६॥ श्वानस्थाने गजं दृष्ट्वा पुत्रभार्या समागमः ॥ ७॥ शुन- स्थिते ध्वांशे पीडा स्याद्दुःखनाः
शानं ॥ ८॥ ४॥ वृषं स्थाने ध्वजं दृष्ट्वा गजपूजा सुखादिकं ॥ वृषचैव स्थिते धूमराज्यं प्रज्ञं सुखं भवेत् ॥ २॥
वृष- स्थिते सिंहे सोभाग्यं च धनादिकं ॥ ३॥ वृष- स्थिते श्वाने बलश्रीकाम इति ॥ ४॥ वृषस्थाने वृषं दृ

द्वाकीर्तिः स्तुतिः सुखादिकं ॥ ५ ॥ वृष-स्वरं दृष्ट्वा मद्रालाभादिकं भवेत् ॥ ६ ॥ वृ० गजं दृष्ट्वा स्त्री मज्जादिस
 मागमः ॥ ७ ॥ वृ० स्थिते ध्वंशे स्थानमानसमागमः ॥ ८ ॥ ५ ॥ १ ॥ स्वरस्थाने ध्वजं दृष्ट्वा रोगशोकादिकं भवे
 त् ॥ १ ॥ स्व० स्थिते धूमैतस्करादिभयं भवेत् ॥ २ ॥ स्व० स्थिते सिंदूरे पूजाश्रीर्विजयादिकं ॥ ३ ॥ स्व० स्थिते श्वाने स
 दापवननाशनं ॥ ४ ॥ स्व० वृषे दृष्ट्वा सुखाप्रिये समागमः ॥ ५ ॥ स्वरस्थाने स्वरं दृष्ट्वा दुःखपीडादिनिर्दिशेत्
 ॥ ६ ॥ स्व० गजं दृष्ट्वा सुखपुत्रादिकं भवेत् ॥ ७ ॥ स्वर० स्थिते ध्वंशे सकलव्याधिरेवं च ॥ ८ ॥ ६ ॥ गजस्थाने
 ध्वजं दृष्ट्वा श्रीजयस्त्रीसुखादिकं ॥ १ ॥ गज० स्थिते धूमधनधान्यसमागमः ॥ २ ॥ गज० स्थिते स्थिते सिंदूरे जय
 सिद्धिसमागमः ॥ ३ ॥ गज० स्थिते श्वाने आरोग्यं सुखसंपत् ॥ ४ ॥ गज० वृषे दृष्ट्वा रात्रदानधनादिकं ॥ ५ ॥
 गज० स्वरं दृष्ट्वा पूर्वदुःखंततः सुखं ॥ ६ ॥ गज० गजं दृष्ट्वा धनधान्यसमागमः ॥ ७ ॥ गज० स्थिते ध्वंशे अ

त्यं कार्यं भविष्यति ॥ ८ ॥ १ ॥ ध्वांश्च स्थानेष्वजं दृष्ट्वा कार्यनाशो भविष्यति ॥ १० ॥ ध्वांश्चैव स्थितेषु म
कुलं कृत्वा गमिष्यति ॥ २ ॥ ध्वांश्च स्थितेषु सिद्धे विग्रहो दुःखमेव च ॥ ३ ॥ ध्वांश्च स्थितेषु शाने गृह सं गभयादिकं
४ ॥ ध्वांश्च स्थितेषु शाने भ्रंशभयादिकं ॥ ५ ॥ ध्वांश्च स्थितेषु रं दृष्ट्वा कार्यनाशो भवेत्क्रवं ॥ ६ ॥ ध्वांश्च स्थितेषु गतं दृष्ट्वा धन
कीर्त्यादिकं भवेत् ॥ ७ ॥ ध्वांश्च स्थितेषु ध्वांश्च विदेशगमनादिकं ॥ ८ ॥ ॥ इति वारतृपयोगीश्वरज्ञादीनां वि
शेषफलानि ॥ अथ शेषफलान्ययनक्षत्राद्यानयनक्रमः ॥ गर्गः ॥ विस्तारगणितं देव्यं गृहं शेषफ
लं भवेत् ॥ तस्य अक्षुब्धसुभिर्भक्तं शेषमायाश्वजादिकं ॥ अथ निघण्टुशेषफलं महते शेष २० मत्रभं ॥ भेष
भक्तेषु यः शेषमायाश्वजादिकं व्ययः शुभः ॥ व्यासव्यायामहस्ते क्यदिम्न २ मेक्यार्थसंयुतं ॥ नृपभक्तं २६
भवेत्शेषं गृहनाम क्रवादिकं ॥ तारास्यान्सप्रभस्वामिध्रिहमेक्यनवभाजितं ॥ उद्धारवद्राशि कृदं विचार्य

स्वामिगेहयोः ॥ गृहनामाक्षरक्षेत्रफलव्याययुतिंदरेत् ॥ त्रिभिः शेषांशकोत्तयो द्वितीयोत्रमतिप्रदः ॥ १२३ ॥
 इन्द्रोयमाभूपतिरंतकोसतइत्यर्थः ॥ अथवा ॥ व्यायामंविस्तरयुतंचतुर्धास्कुंकुमाहृतं ॥ गज ० नेत्रां २
 कर्दवसुभिर्दृतमकं १२ नगा २ ग ० भै २ ॥ आयव्ययोध्वजारव्यादिगृहं राशिश्चभंक्रमात् ॥ त्वचार्य
 पिभवतीतिशेषः ॥ यदीर्घः ॥ परिणाद्वाद्गुणितोवस्व ० ग्नि ३ नंदार्दष्टके ० नंदार्दष्टा ० अथ ४ शर ५
 तु ६ भिश्चगुणितोभक्तावशेषक्रमात् ॥ मातंडा १ २ द्रूप ० इति ० तित्या ५ चल ० भै २ ० येति २ ० स्तु
 रंजे ० ग्रंहे ० स्वर्णायस्तिथिवारभानिचतथायोगार्धतिथ्यंशकाः ॥ १३ ॥ ० क्षेत्रफलेगज ० गुणि
 तेस्वयमक्षमांभाजिते १ २ ० भवत्यायुः ॥ आयुषिपंच ५ विभक्तेक्रमान्मदाभूतविश्लेषः ॥ दूरादे
 कं १ द्वितीयं २ वेदा ४ वसवः ० प्रदक्षिणांदिक्षु ॥ शाकादिंकांयोगः सैकावेशमक्रवादिभवेत् ॥

३३३

ध्रुवं धान्यं जयं नंदं खरं कांतं मनोरमं । सुमुखं दुर्मुखं कुरंगं सुपक्षं धनदं क्षयं ॥ आक्रंदं विपुलं चैव वि
जयं गृहमुत्तमं ॥ वक्षिप्रस्तारमेतं पांशुष्वधीरुधयेधुना ॥ गृहनामाक्षराण्यष्टगो भवार्कमनुत्र
ये ॥ नोषेत्रीणि नगावेराः शिष्टाकोष्ठक्षरद्वयं ॥ चतुर्भिर्गुणितं क्षेत्रं फलं षोडशभिर्भजेत ॥ शेषं क्र
वारिकं त्रैयं राघनामयथाक्रमं ॥ श्रीर्ध्यान्यं विजयो रधिः पुष्टिः सन्माननाशयः । गोत्ररधिः समस्त
दुर्नवानां क्रमतः फलं ॥ आयासो मनसः शोकः कल्हो व्याधिपीडनं । भयं ज्ञातं मृतिनाशः सप्तानाम
ध्वंसं फलं । प्रस्तारः । भूर्भूद्वौ द्वौ कृतावेरा उष्यावद्वौ गुरुद्वयः । स्याप्यः समप्रमुखाच्छालात्कधुस्थाने
ध्रुव धन्य

हि १६ वैश्वं भ्रुवादिषोडशानामुद्धारः ॥ युक्तं गगः ॥ अश्विन्यादित्रयं मेपेसिंदे प्रोक्तं मघात्रयं ॥
 मूलादित्रयं चापेनोषभेषुं यं दूयं ॥ एकादशोवाचदूर्द्धयाचञ्चात्रिंशद्दस्तकं ॥ तावदाद्यादिकं चिंतयंतद्
 ध्वं नैव चिंतयेत् ॥ तथा ॥ यत्र दैर्घ्यं गृह्णादीनां द्वाविंशं क्षस्ततोधिकं ॥ नतत्र चिंतयेत् क्षीमागुणानाद्यव्य
 यादिकान् ॥ अयव्ययोमास उच्चिरणगदैन चिंतयेत् ॥ नित्यान्यासादिनो कुर्यात्तथागारपुरातने ॥
 इति गजापोदाहरणानि ॥ व्यासः ॥ अन्यवैश्वं हितं दातु नैवान्यस्मिन्नि योजयेत् ॥ नतत्र निवसेत्कतचिस
 नपिन जीवति ॥ इष्टकाकाशपाषाणमृत्तिकाचूर्णमाश्रयं ॥ तृणं पत्रं बुधैः प्रोक्तं दारुसंज्ञं गृह्याय वै ॥ नृ
 तने नृतनं काष्ठं ज्ञीर्णं ज्ञीर्णं प्रजास्यते ॥ ज्ञीर्णं च नृतनं श्रेष्ठं नो ज्ञीर्णं नृतनं शुभं ॥ श्रीषर्णातो द्विणी शो
 कसज्ञाश्च सरलाः शुभाः ॥ पतंगरोद्गशा लगव्यास्ता लान्तु न कपिंशुकात्रिंशदाः ॥ चंद्रनाशोकवह्नी

मधूकाश्चकदंबकाः॥ प्रशस्ताश्चगमीनिंबविल्ववःशिरःद्रादिके॥ गृहद्रासगुणैर्युक्तं गृहकर्मणियुज्य
ते॥ ग्रहकाष्ठं समं श्रेष्ठमलिं संविषमं शुभं॥ रक्षा छेदेन प्रार्थना॥ यानोद्भूतानि वसंतितानि बलं गृ
हीत्वा विधिवत्प्रयुक्तं॥ अन्यत्र वोसंपरिकल्पयंतु क्षेमंतुतान्यघनमोस्तुतेभ्यः॥ नारदः॥ पूशोदुंबचृता
ख्यानिंबस्नुद्विंबीतकाः॥ द्रुधाः कंठकनोरुक्षावटाश्चकपित्थकाः॥ अगस्तिर्भाग्युतालाख्यास्ति
त्तिष्णीकाचनिंदिताः॥ अन्ये च गृहनिर्माणे योजनीयाः सदाद्रुमाः॥ आरंभं वा समाप्तिं वा प्रासादपुरस
घनां॥ उथिते केशवे कुर्यात्प्रसुप्तं च कदाचन॥ गृहेषु कर्मद्वस्तं नमानं स्वामिकुरेण च॥ देवादीनां तु श्रि
ह्मेषु कर्मद्वस्तं न केवलं॥ कर्मद्वस्तं चतुर्विंशत्यंगुलामुनिभिः स्मृतं॥ धातुजायं च देवत्योर्येष्टाय त्रिय
रक्षतः॥ यवोद्दरे रसभिरंगुलं स्याद्ब्रह्मकरांगुलं कुरुक्षेत्रं॥ कर्तुः करञ्चाश्च लवोनि तं वाग्राह्यं कि

लघ्वन्यत्रमंगद्वेषः। करमानेनसवेयदिस्यस्ततो गुलंयवादि। इत्वाथवाविवादायक्षेत्रफलंसाधयेदुणि
 तात् ॥ नवभागंगदं कुर्यात्पंचभागानुदक्षिणे ॥ त्रिभागं वामेनः कृत्वा शेषं द्वारं प्रकल्पयेत् ॥ देर्घ्येन वाशः
 पदमत्रे देर्घ्यात् द्वारं शुभं प्राक् त्रिचतुर्थभागे ॥ चतुर्थपक्षे दिशि दक्षिणस्यां पश्चाच्चतुःपंचमं केतयोदक
 मार्गतरुकोणकूपस्तं भभ्रामसिद्धमशुभं द्वारं ॥ सप्तोक्ताया तद्दिग्गुणास्त्यक्ता भूमिं न दद्यात् ॥ स्वयमुपघ
 रिते रोगोपि द्वित्तचकुरुक्षयः ॥ नानाधिकेनेदिक् भ्राते द्वारे नीचे सुखक्षयः ॥ द्वारस्यापरिग्रहं द्वारं द्वार
 स्य संमुखं ॥ नकार्यं व्ययदं यच्च संकटं तद्दूरिद्रुते ॥ मीने कर्कष्यलिनिशुभं द्वारं मिदं क्रमेण मेषोसि
 द्धधनुषि धनं द्वारं श्वयाम्येव दंति ॥ तद्दत्तौ न्काघरं धरं च पापश्चिमे द्वारमुक्तं धर्मद्वारं मंगमिथुनयो
 रंगतायांतथैव ॥ आसनाः कंठकिनोरिपुभयदाः क्षारिणो र्थनाशाय ॥ फलिनः प्रजाक्षयकरादर

३३३

पुष्पवर्जयेत्तेषां ॥ वर्जयेत्पूर्वमश्वत्थं पूशं दक्षिणतस्तथा ॥ न्यग्रोधं पश्चिमे भागे उत्तरे चाणुदुंबरं । अ
श्वत्थे तु भयं विद्यालक्षेत्रे यात्पराभयं ॥ न्यग्रोधैराजपीडास्यात्रेतामयमुदुंबरे ॥ छिंद्याद्यदि न तं स्तान्
तदंतरे पूजिता न्वयेद्व्यात् ॥ पुं नागणे निष्ठवकुलपनसाननामीशालीन ॥ इत्सोषधीद्रुममरुतामधुग
सुगंधाः स्निग्धाः समानमुषिगंच महीरुहाणां ॥ अथ ध्वनिं श्रमविनोदं मुपागतानां धत्ते श्रियं किमु
तशाश्वतमंदिरेषु ॥ नभस्यादिमासेषु त्रिषु त्रिषु यथाक्रमं ॥ पूर्वादिदिक्शिरो वास्तुः कुर्यात्तिदिद्रुखं
गृहं ॥ प्रतिवृत्त्युमुखे गृहं दुःखशोकभयप्रदं । सर्वतोमुखे गृहानामेष दोषो न विद्यते ॥ अत्यदोषं गुण
श्रेष्ठं दोषाय न भवेद्गृहं ॥ आयव्ययो प्रयत्ने न विरुद्धं भंच वर्जयेत् ॥ स्नानागारं दिशि प्राच्यां मार्गेषां प
वनालयं ॥ याम्यायां शयनागारं नैर्ऋत्यां वस्त्रमंदिरं ॥ प्रतीच्यां भोजनागारं वायव्यां पशुमंदिरं । भोऽ

कोशंरुत्तरस्यां ईशान्यां देवमंदिरं ॥ आचार्यः ॥ स्नानं च पाकं शयनं च भोज्यं गजालयं वा यव्यां ज्ञिगृहं धन
 स्य ॥ देवस्य पूर्वादिदिशा क्रमेण मध्ये सभाभूपनिवेशनाशय ॥ तथा ॥ पूर्वस्याश्रीभवनं याम्यायां गतिग्रहवि
 धातयं ॥ भोजनभवनं पश्चादुत्तरतश्चापि धनं भवनं ॥ ईशान्यां देवगृहं मंदिरानसंकार्यमाग्नेयां ॥ नैर्ऋत्यां भा
 टोपस्कगार्थपशूनर्थानि मारुत्यां ॥ भूतिं पुष्टिं पुत्रदानिं पुरांघ्रिनाशं मृत्युं संपदः शत्रुबाधां किंचित्संभुको
 णादकुर्यात्कूपे गोद्वे मध्यमर्थमक्षयं वा ॥ ॥ इति वास्तुनिवेशविधिः ॥ तथा च ग्रंथोत्तरपि ॥ अलिमीनो गना
 कर्किधनुस्तोलाक्रियाद्यदः ॥ पूर्वतो निवडो मध्ये युग्मांसि होतृषो मगः ॥ वर्गज्ञास्ताश्च माज्ञा रसिं द्वासासप
 मृषकाः ॥ मृगाज्ञो पूर्वतस्तेषां शुभं स्यात्पंचमोरिपु ॥ स्ववर्गं शुगुणं रत्नापरवर्गं नियोजयेत् ॥ ॥ अष्ट
 भिस्तु दूरं गंगोधिकः सञ्जणी भवेत् ॥ निजभाद्रहभं यावद्द्रुभां निजभंतथा ॥ वेदं विभजेत्ते

क्रमाच्छेषधनव्ययो ॥ १७ ॥ कृभेससमे ग्रामे वै रंदात्रिषष्टके । तुर्याष्टद्वारदशो ॥ १८ ॥ रोगाः शोषस्थाने भवे
त्करवं ॥ १९ ॥ १७ ॥ ११ ॥ इति जन्मनातग्रामराशिः ॥ ॥ अथ द्वारनिर्णयं ॥ द्वारं चतुर्विधं प्रोक्तं वास्तुसंक्रांतिभा
यज्ञं ॥ इत्येष्टतमयं मुख्यं गचाक्षाद्यैः पराणि च ॥ बहुद्वारेष्वलिं देषु न द्वारनिश्चयः स्मृतः ॥ तथापि सदने जी
र्णद्वारे साधारणेषु च ॥ त्रिषु त्रिषु शशुनिनां च कन्यादीनां स्थिते रवौ ॥ पूर्वोद्दिषु न कर्तव्यं द्वारं चैव यथा क्र
मं ॥ अथ समयान्निश्चयः ॥ कर्मसिद्धिसुखायूषानिमित्तशुक्रनादादिभिः ॥ ज्ञात्वा प्रष्टुं द्वारं भेदीर्त
ये समयं बुधः ॥ काकनरस्यदमंगं सोम्यग्रदूषाक्षितं युतं चापि ॥ तच्चैस्पर्शति प्रष्टुं तदास्य निर्मा
णमादेशं ॥ वैशाखे फाल्गुने पौषे श्रावणे मार्गशीर्षके ॥ सूत्रारंभः श्रावणासस्तं भारोपः प्रश
स्यते ॥ पूर्वापरास्यं तु न भवेत्पौषे याम्यो जरास्यं सदसद्वितीये ॥ कार्यं गृहं जीवबुधश्च गार्वाक्षि च

स्तगो ज्ञीवसिता च द्वित्वा ॥ शोकं धान्यं पंचतानिः पशुत्वं स्वाप्तिर्मश्वं संगरं भृत्यनाशं ॥ स्वं श्रीप्राप्तिं वन्दि
 सीतिं च लक्ष्मीं कुर्युश्चैत्राद्यां गृह्णारं भकाले ॥ नारदः ॥ सोम्य फाल्गुनं ये शारवमाघश्रावणपोषकाः ॥ मा
 सास्युर्गृह्णानिर्माणपुत्रारोग्यधनप्रदाः ॥ नास्तं पशुं गृह्णन्त्येष्टे आश्विने धान्यनीडकं ॥ पानोयशालिकाः
 माञ्जे चैत्रे धारा गृह्णतथा ॥ मृगे त्राह्मे व्युत्तारासु पुष्ये मैत्रे करत्रये ॥ धनिष्ठाद्वितये पौष्णे गृह्णारं भः प्रश
 स्यते ॥ मृदु भ्रुवं गुरस्वाति
 हस्तवामनदरुणेः ॥ सूत्रा
 रं भोगृह्णादीनां रथाव्यस्तं भो
 नपंचके ॥ पंचकेषु च धिश्य

394

षु न कुर्या रतं भमुच्छ्रयं ॥ क्षेत्रसूत्रशिला न्यासप्राकारादि समारभेत ॥ शिला न्यासः प्रकर्तव्यो गृहणांश्र
वणो मंग ॥ पौष्मदस्ते च रोहिण्यपुष्याश्विन्युजरासुच ॥ सूर्यो गारकवारंशावे श्वानरभयप्रदाः ॥ इतरप्र
द्वारंशाः सर्वकामार्थसिद्धिदाः ॥ अधोमुखे भैर्विदधीतखाते शिलास्तथैवोर्ध्वमुखे श्वपदंतिर्युर्ध्वमुखे
दूर्गिकपादपानंगदप्रवेशो मृदुभैर्बुधश्चैव ॥ अधोमुखे श्वनशत्रैः कर्तव्यं भूमिशोधनं ॥ मृदुक्रैवः शु
भं कुम्भमित्युक्तं विश्वकर्मना ॥ सूत्रशंकुशिलाद्वारतुलाकारनपूर्वकं ॥ कार्यं तिभप्रतिष्ठां यथासंभ
वभाटिके ॥ पाताटिकान्मदादोष्णनेद्विवाप्रोक्तेत्रभाटिके ॥ कर्तव्यं सप्रनिर्माणं योगैरायुः प्रदः शुभं ॥
राशौ द्वे गोलिरेत्सुग्ने शुभयुक्तविलोकिते ॥ निर्माणं भवनस्याद्गः शास्तं कर्मस्थितैः शुभैः ॥ त्रिपदाय
गुणेः कूरेः शुभैः कंद्रिकोणगैः ॥ शुभदंगृहनिर्माणं कूरामत्युकरोष्मः ॥ शुद्धकंदनिधनखिरा

दयेसो म्यवर्गमनुजोऽपिच ॥ संनिवेशाऽद्विताद्विवास्तुनः सूरिभिर्नतुचरोदयेकचित् ॥ चक्रेसप्तशुक्लाकारेण
 कृत्तिकाद्ये चतत्रचत् ॥ रक्षं चंश्चैवास्तोश्च पुरः पृष्ठे च नाशुभं ॥ धनलाभः प्रवासः स्यादायुश्चोरभयं क्रमात् ॥
 दक्षाग्रवामपृष्ठस्ते गेहे कर्तुर्निशाकरे ॥ प्रस्यार्थः ॥ प्राङ्मुखे गेहे कर्तव्ये लग्नगतश्चंद्रः पुरस्त्रितो भवति । प्र
 त्यङ्मुखे पृष्ठस्थः ॥ प्रत्यङ्मुखे लग्नात्सप्तमगश्चंद्रः पुरस्त्रः स्यात् । प्राङ्मुखे च पृष्ठस्थः ॥ एवं दक्षिणामुखे गेहे
 कर्तव्ये लग्नाद्दशमः पुरस्त्रः स्यात् ॥ उदङ्मुखे पृष्ठस्थः ॥ तथा उदङ्मुखे गेहे लग्नाच्चतुर्थः पुरस्त्रः ॥ दक्षिणामुखे
 पृष्ठस्थ इति ॥ लग्नाद्विचारणीयं रवौ गेहे स्थे गेहीणान् ॥ शाके सिते धने देवगुणैश्च सौख्यं ॥ विनाशो मायातिबल
 नदीनेनाचिष्ठित्वास्तमुपागते वा ॥ दिविशाखायाश्चतुर्थे नोयावतिष्ठति नूतगुः ॥ तावन्नीचगतोत्तयः पर
 तानैव दोषभाक् ॥ अस्तदोषोत्रताग्राह्यः प्रतिदेवाद्दुको बुधैः ॥ नास्तदोषः सदाभानामेवैते च ननीचता ॥

396

चरुग्ने चरांशे चारिक्ता मारार्क वासरे ॥ लग्ना सां त्यारिगे चंद्रै रं ध्रै क्रै प्रभोः क्षया ॥ स्वरशास्त्रे । त्रिवेदा
श्रुत्रिवेदाब्धि त्रिष्टुभे चर्कतः शूरी ॥ ३१ ॥ ११ ॥ ३१ ॥ ११ ॥ ३१ ॥ श्रीर संखित्त व्याधिने श्रिं श्री श्री मति र्देषे । पाठांत
रं ॥ लक्ष्मी श्रु उरु संखे र्यं लक्ष्मी दारिद्रतो धनं ॥ व्याधि त्तग्य क्रमा न्मृत्युः प्रवेशा रं भयो र्देषे ॥ इति वा लु अ
थायु र्यागाः ॥ लग्ने जीवः सुखे श्रु के बुधः कामे ० रिपो रविः । गविजः सद्गु ३ नूनं गतायुः स्यात्त दाग्दी ॥
जीवे वंधो श्रु विधो व्योम्नि १० लाभ गो ११ भानु भूमि ज्ञो ॥ प्रारं भयस्य तस्यायुः समाशांतिः सद्गु श्रियो
। स्वाच्च वर्तिनि भ्रगो विगले १ देव मंत्रि णिर सातले १० थवा । स्वाच्च गरा विरुते थवाय गो ११ स्यात्खित्त
श्रु सुचिरं सद्गु श्रियां ॥ स्वर्श गो दूम गो लग्ने सुरे ज्ये केंद्र संखिते ॥ धन धान्य सुता गे ग्ययुतं धाम चि रं वसेत्
। भ्रगु लग्ने १ बु धो व्योम्नि १० लाभे र्कः ११ केंद्र गो गुरः ॥ यस्या रं भे त्तित स्यायुः वत्सराणां गत द्युयं ॥

स्वोच्चगोभार्गवोत्तमः । गुरुः स्वोच्चगतः सुखे ॥ शान्तिः स्वोच्चगतोत्तमभे सश्रीकावमतिश्रितं ॥ गुरुधरगुरु
 भ्रगुजेष्वनस्तगेषु पभोच्चन्नमत्तग्नभवाः ॥ स्वक्षेत्रोच्चोत्तमगतैः स्वचरैः श्रीसौख्यदाभवति ॥ इत्यायुर्योगा
 : वास्तुपूजादिकं वास्तुकर्मणि गुरुप्रवेशे च कर्तव्यं ॥ अतएव वास्तुचक्रपूजादिकं मेकत्रैवाकथ्यते ॥ ॥
 अत्रोत्तमश्रीपुरूपोत्तमोत्तमश्रीविश्वनाथं श्रुतिकर्ममान्यः विश्वप्रकाशाभिधपदुतोत्तमतावभ्रुदास्तुवि
 धिः समाप्तः ॥ अथ गुरुप्रवेशः ॥ ॥ अथ प्रवेशेन नवमंदिरस्य यान्त्रानिगृह्णावपि भूपतीनां ॥ सोम्यायेन
 पूर्वदिने विधाया वास्तुचक्रं न भूतबलिं च सम्यक् ॥ सोम्यायेन श्रावणमार्गकोषे नमस्कृत्योत्तमोत्तमपचयोदयां
 श ॥ यामंगले कुरुवास्तुपूजां कृत्वा विशोद्धेशमभकुरुत्थे ॥ प्रवेशे मध्यमात्ते यो नभः कार्तिकमासयो
 : माघफाल्गुनवैशाखमासेषु शोभनः ॥ गुरुं भोदिने मार्गसिद्धिह्येवार्थे विदुहं ॥ विशोत्तो

३१७

म्या यने हर्म्यं तृणागा रंतु सर्वदा ॥ शुभप्रवेशो देवेभ्यश्चक्रयोर्दृश्यमानयोः । हस्तत्रयेभ्युत्तित्रयेभ्युत्तरेण
द्विणीद्वये ॥ पुष्ये पौष्पद्वये मंत्रे मूलभेचविशेद्गुहं ॥ यदिद्भुग्वंगदद्वारंतद्वारक्षेत्रं द्वंद्वं वेशत ॥ सूर्यारवा
रौ रिक्ता मा कृ योगानपि वर्जयेत् ॥ पुष्ये धानिष्ठा मंगवा युगुले स्थिता विष्णुना विष्णुना लंश हस्ते ॥ एषु प्रविष्ट
बहुपुत्रपौत्रैश्चि रं वसेद्भूमिसमागमागमैः ॥ केषां चिन्मते हस्तो मध्यमः ॥ अत्रिमते तु ग्राह्यः ॥ प्रवेशे नूत
नं हर्म्यं क्रवे मंत्रैः सुखामये ॥ पुष्यस्यातियुते स्तैश्च ज्ञायां सवासवद्वये ॥ अपूर्वसंज्ञप्रथमप्रवेशं यात्रा
वशो नेव स पूर्वमेतत् ॥ दृष्ट्वाद्भयं त्वग्निभयादिज्ञातं गृहप्रवेशं त्रिविधं वदंति ॥ मेषयानं घटे व्याधिर्धन
हानिर्गोगृहं ॥ विशतो कर्कटे नाशः शूषलघ्नेषु शोभनं ॥ त्रिदिता अपि शुभाशुसमेता स्तो लि मेषमक
राः सकुलीराः ॥ कर्तृभोपचयगाश्च विलग्ने राशयः ॥ शुभफलाश्च भवंति ॥ व्याधिदाधनदा चैव वित्तदा

बंधुनाशकृत ॥ पुत्रदाशानुदास्त्री प्रः प्राणदाविटकप्रदः ॥ सिद्धिदोधनदश्चैव भयरुज्जन्मराशितः ॥ लग्न
 लः क्रमशोरागिज्ञानलग्नान्प्रवेशने ॥ भूर्वेदपंचकात्रिभिः प्रवेशेकलशेर्कभात ॥ मृतिर्गतिर्धनः श्रीस्या
 द्वैरंभुकुलिरतासुर्यं ॥ अथोच्यते कर्पूराणां पूर्वाचार्यैरदाहृतं ॥ फलं लग्नादिसंस्थानां गद्गारं भप्रवेशयो
 ॥ ग्रहभावफलं ॥ रवेः ४ सोदाभिन्यादिभिर्मंगं कुर्याद्गानुर्विलग्नगः ॥ धनेनकार्यवाद्गुण्यंसद्गजे श्रीसु
 र्गोदयं ॥ मुखसंलः सुहृद्देरंस्तपीडांस्ततस्तितः ॥ षष्ठे कुर्यात्करवागो ग्ये कांता वैरंच सप्तमे ॥ रंध्रखोके
 मृतिः कुर्याद्भूमधर्मक्षयं रवि ॥ रवस्थो मध्यसुरं कुर्यादायै चम्ययगः १२ क्षिति ॥ ४ ॥ चंद्रः ॥ आप्यामात्र्या
 द्विधुर्लगेनार्शंकुर्यात्तलादिभिः ॥ धनस्तारर्थरती यलः सोभाग्यं वैशमगः सुरं ॥ धीस्तो धियंरुशो
 भ्रांतिः षष्ठः क्षीणो रिमंगकृत ॥ कामगस्ततुते भोगान्छिद्रखो मृत्युमाशुच ॥ अक्षीणानवमः सोख्यं

स्त्रीलाभमध्यमोष्णः ॥ तपस्यन्नपदेराज्येलाभंश्रीः सद्योव्यये ॥ अथशुक्तिः ॥ गृहभंगस्तनोमंदेरुप
 कोपादृकादिभिः ॥ धनेचंधुंजनातदानिसद्वेस्त्रेधनागमः ॥ सुखेसीमोद्भवंवैरंपुत्रेपुत्रात्पराभवः ॥ षष्ठे
 शत्रुजनध्वंसः कलत्रेदारदूषणं ॥ छिंद्रेस्त्रादिभयंघोरंधर्मप्रीतिः कुकर्मणि ॥ मध्ये १० मंदेगृहेरुन्यंश्री
 रापे ११ व्यसनं व्यये ॥ ३२ ॥ अद्देर्वासांगगेगौस्यात्केतौभूतादिभीगृहे ॥ शोषंभावफलंतेयराज्ञकेन्विन
 राजवत् ॥ ॥ इतिग्रहभावफलानि ॥ अथप्रसंगप्राप्तंभावप्रश्नोत्तरं ॥ केस्मिन्कार्यतुकोभावः प्रधानः
 कार्तितांबुधेः ॥ तन्मौनिःशंसयंब्रूतिपूर्वशास्त्रानुसारतः ॥ वैधव्यंसप्तमेरंध्रेरणेरंध्रंसप्तमं ॥ विद्या
 यांपंचमंचित्यंयात्रायांपंचमाष्टमं ॥ व्रतेपंचमखंचंद्रग्रामेदेशमतुर्यके ॥ लग्नंधर्मप्रतिष्ठायांलग्नः
 खंवन्दिग्रहे ॥ लग्नंयोमा १० भिषकेचास्वायोवा २ ॥ १ ॥ णित्यंकर्मणि ॥ लग्नंघृतंचसेवायांलग्नंस्वात्य

विभूषणे ॥ व्ययं वित्तं च रंध्रं च पापयुक्तं न शोभनं ॥ उक्तं स्नानानि भाव्यानि विकृताणि शुभात्तयो ॥ सौम्यैर्युक्ता
निदृष्टानि स्वामिना च विशेषतः ॥ ग्रहो वा भावनाथो वा बलायो भाववृद्धयो ॥ भवेद्दूलेन रदितो भावस्य वि
चलत्वरुत ॥ इति साधारणप्रोक्तं शेषं भावफलोक्तिः ॥ ग्रहयो गोरुवं यच्च तत्फलं त्वं न योजयेत् ॥ राजसं
दर्शनं लुग्नं दशमं च निरीक्षयेत् ॥ वार्षाकूपतडागेषु वाटिकायां चतुर्थं कं ॥ धर्मकार्येषु नवमं वित्तं संग्रह
णे धनं ॥ रुध्रक्षारोपे च दशमं काभं सर्वत्र लब्धये ॥ अत्र वाद्यारोहणे लुग्नं चतुर्थं च विचिंतयेत् ॥ वंशरुद्ध
सुतं घनं डात्रुना नोद्युनं रिपुं ॥ सूर्यलुग्नेश्वरे चैव राजकार्ये निरीक्षयेत् ॥ देवयान्त्रासु नवमं त्रते सौभाग्य
कर्मणि ॥ व्ययं दाने व्ययं गदं भोजने तनुतुर्यकं ॥ एवं कार्यानि रोधेन भावशुद्धिं विचिंतयेत् ॥ यो यो भा
वः सौम्यदृष्टो युक्तो वा सौम्यस्वे चरः ॥ तस्य तस्यैव सिद्धिः स्यात्पापैरेवं विपर्ययः ॥ ज्ञासिन्नं शुद्ध

मुद्गाद्देवते भाव्यं च पंचमं ॥ यात्रायामष्टमंतद्वत्पातालं च प्रवेशने ॥ इतिकार्यविशेषे भावप्रश्नोत्तरः
॥ केंद्रत्रिकोणगृहगैर्बुधजीविशुकैः पापाश्वमुक्तनिधनव्ययकर्मगैश्च ॥ ग्रामेऽसिरेषु पचयेत्स्वभज
मलग्नैर्लग्ना छत्रिन्युपचयेत्प्रविशेत्स्ववेश्म ॥ त्रिकोणकेंद्रगैः शुभैरटंकाष्टमांत्यगैः सिरोदये गृहेऽसि
शे बलविधौ ॥ केंद्रछिद्रव्ययैः शुभैः क्रूरैः षट्श्यायगैर्गुणैः ॥ लग्ने भगौ च केंद्रे वाऽसिरे ग्राम्यादये विशेते ॥
रुत्वा विप्रान् जलकलशं चाग्रतो वामतो कंस्तातः स्रग्वी विमलवसनो मंगलैर्बेदघोषैः ॥ व्यस्ते यात्रा
कथितशकुने वैरिमार्गे णराद्गाम्येषु प्रकरचिततोरणाद्यं विशेष ॥ वामार्कः ॥ लग्ना प्रागादितो दिक्षु
द्वौ द्वौ राशीनियोजयेत् ॥ एकमेकं न्यसेत्कोणसूर्यं वामे विचिंतयेत् ॥ रंभ्रात्पुत्राद्गुनादायात्पंचस्वर्केऽसि
ते क्रमात् ॥ पूर्वाशादिमुखे गेहं विशेद्दामो भवेद्यतः ॥ सदृहेर्द्विबुकलग्नगैर्वलेनादितैः पुनरशौ

३२

भनग्रहेः॥ अष्टमेग्रहविवर्जिते स्थिरे ग्राम्यभेन वग्रहप्रवेशनं॥ रात्रौ विवादाभेनास्तसन्मुहूर्ते स्थिरोदये
। वधुप्रवेशेनेवात्र प्रतिशुक्लार्द्रिकं भयं॥ पुनर्वसोत्पारदीनां कर्तव्यं सृष्टिकाग्रदं॥ श्रवणाभिहितो
मध्यप्रवेशात्त्रकारयेत्॥ एवं यः प्रविशोद्गजायोगे देवज्ञकीर्तितो॥ काले गाम्त्रोक्तविधिना शशि
रं सुखमश्नुते॥ धान्यगोगुरुदुताशसुराग्नेन स्वपेदुपरिपातत्वनुवंशं॥ नोत्तरापरिगामवनगोनै
व चार्द्रवरणः श्रियमिच्छत्॥ पौष्माक्तभास्त्रश्रवणाच्च युग्मेदुस्तत्र ये मूलमघोत्तरामु॥ पुष्यं च मेत्रे च वधु
प्रवेशो रिक्तरेव्यर्ककुजे च शस्तः॥ यः क्रूरसाधारणदारुणेषु रातः प्रवेशो बहुशेषरुत्सः॥ क्षिप्रेश्वर
क्षेत्रे श्रवविधीयते यो भूयः प्रयाणस्य विधायको सौ॥ विवादे त्रतबंधे न प्राशनं चाभिषेचने॥ सीमंते
परिगश्चेद्दोने षः शौषे घगर्हितः॥ व्यग्रनेव धनं शुद्धो सदृशापचयोदये॥ सर्वारंभेषु संसिद्धि

श्रं द्रेचोपचयस्त्रिते ॥ केंद्रत्रिकोणद्विपदेषुपापाः कुर्वन्तिभीतिंबहुधाक्षतित्वं ॥ दानिन्ययस्त्रामरणंमृति
 स्थारोगंस्वदेशाद्गमनंचमूर्ति ॥ लाभाशिविक्रमगताधनकीर्तिदाः स्वलाः सोम्यास्त्रिकोणधनविक्रमकेंद्र
 भागाः ॥ सोरव्यार्थलाभत्रयसोरव्यसंपन्नमानदाः षष्ठेशुभः शुभकरोत्रिमतेतुमध्यमः ॥ गृहमध्येस्त्र
 स्त्रानिष्ठफलं ॥ मध्येलक्ष्मीर्यशोमृत्युः क्षयः कीर्तिः शुभाशुभं ॥ ऐश्वर्यधनदानिः स्यान्मधुछत्रादिदंफलं ॥
 इत्यादिअन्यरूपितेयं ॥ अथागृहद्वारंभेगृहप्रवेशेनवास्तुपूजनमुभयत्रोवश्यंकर्तव्यं ॥ तत्रवास्तुदे
 वतांपूजामंडलंलिखित्वापूजांकुर्यात् ॥ तत्रापस्तंभः ॥ नर्माणमंदिराणांचप्रवेशेविविधेषुपिच ॥ वास्तुपूजा
 चकर्तव्यांतस्मान्नांविश्रयाम्यतः ॥ वास्तुपूजामस्तुत्वायः प्रवेशेनवमंदिं ॥ गंगांनानाविधाः क्लृप्तानश्नुतेसर्वसं
 करे ॥ नभस्यादिषुमासेषुत्रिषुत्रिषुयथाक्रमं ॥ पूर्वादिद्विदिशिगेवामपार्श्वशाखांप्रदक्षिणं ॥ अथप्रयोगः ॥

३२१

एकमध्यसमास्तीर्यश्वेतवस्त्रंविचक्षणः॥ प्रसूत्रयंततश्चेतंतदुलान्दस्तमात्रके॥ चतुरस्रेमंडलेतुसमंता
तंदुलोपरि॥ एकाशीतिपदान्यत्रतिलैःकार्याणिशोभनं॥॥ ईर्ध्वंगादशविन्यस्यतिर्यग्रेखास्तथाद
शा॥ कृत्वापदानिर्चयेत्तद्वक्ष्यमाणप्रकारतः॥ एकद्वित्रिपदाःपंचचत्वारिंशत्सरोत्तमाः॥ द्वात्रिंशद्वाह्यः
तोवक्ष्यमाणाश्चांतस्त्रयोदश॥ तेषांस्थानानिनामानिंवक्ष्यामीश्वरकोणतः॥ तत्राग्निःशुंभुकोणस्य
स्त्वसावेकपदेश्वरः॥ तस्माद्द्वितीयःपुत्रन्यश्चादश्वैकपदेश्वरः॥ त्रयंतेर्दार्किसत्याकील्यभृगंश्चाद्विपदेश्वरः
आकाशवायुपरतक्रमादेकपदेश्वरौ॥ एवंत्राच्यांनवज्ञात्वात्त्रयमेवान्यदिक्षुषु॥ आद्यश्चांत्यश्चैकपदेश्वरौ
पदाःपंचमध्यंगाः॥ प्रथमःसप्तयमांतास्युरमरायास्यभागगाः॥ आद्यांत्यश्चैकपदाद्विपदाःपंचम
ध्यगाः॥ अष्टौपितृगणाधीनातपापांताःपश्चिमेसुराः॥ आद्यांत्यश्चैकपदाद्विपदाःपंचमध्यगाः॥

गंगाद्यदित्यंतसुगभ्रष्टो ताम्यद्विशिक्रमात् ॥ ३२ ॥ तदधस्तु श्रुतु क्रोणेष्ठीनांशोदिपुचक्रमात् ॥ आपवत्स
 श्वसविताविवुधेराश्वयुग्मगाः ॥ कोष्केशाश्वसंप्रोक्तास्तदधस्तुश्रुकोणगाः ॥ आपःसावित्रीविजयम्
 द्वाश्वेकपदेश्वराः ॥ मध्येनवपदाब्रह्मातस्तुशानादिकोणगाः ॥ प्रागाद्यंतु रितादेवाःपरितोब्रह्मःस्तिताः
 अर्यमाचक्रिवस्तांश्रमित्रःपृथ्वीधरःक्रमात् ॥ ३३ ॥ ६५ ॥ स्वस्वरुतानेपुचैतेपुष्पावि
 तेषीदृशंभवेत् ॥ कोणेषुपंचपंचेचचतुर्धकपेदाःसुराः ॥ प्रागादिदिक्षुद्विपदाः
 ५पंचयथाक्रमात् ॥ ब्रह्मणःपूर्वतोदिक्षुत्रिपदाःस्युःसमीपगाः ॥ चत्वारः
 तियावत् ॥ आदौपंचगव्येनमंडलरुतानंवाकुंडलंवासिंचित ॥ ततोमंडलकोण
 चतुष्टये ईशानकोणादारभ्य विशंतुतेतरुनागा लोकपालानुकामगाः ॥

३३३

अस्यार्चायां तु तिष्ठंतु आयुर्बलकृपाः सदेति पठेत्वा खादिर्बलकचतुष्टयं निखनेत् । ततः कीलकचतुष्ट
यां तरे ॥ अग्निभ्यो ह्यथ सर्पभ्यो ये वाच्ये तत्समासृताः ॥ तेभ्यो बलिं प्रयच्छामि पुण्यं मोक्षं मुत्तमं ॥ इ
तिपरितो माषभक्तैर्वलिं दद्यात् ॥ ततः कीलकचतुष्टयाभ्यं तरे प्रथमं कनकशुक्लाकृपा प्रागायतादृश
रेखाः उदगायतादृशरेखाश्च एभिर्नामभिः कुर्यात् । तत्रक्रमः ॥ ॐ शान्तासि । यशोवरण्यसि वांतासि
। विशालासि । प्राणसहितासि । सुमना असि । नंद्यासि । सुभद्रासि । सुरथासि । १० । इति प्रागायतादृश ।
ॐ द्विरण्यासि । मुत्रतासि । ११ । शच्यसि । १२ । कक्षीरसि । विभृतिरसि । विमलासि । प्रियासि । पयोसि । काला
सि । विशोकसि । उदासि । १३ । इति दशोदगादेयताः ॥ ततः सूत्रेण तः ससमाः सुखापि द्यात् केवां ए
काशीतिपदानि सम्पद्निर्माये ॥ अथ वासि ह्यपदानि वासं वगीशुक्लाकृपासं स्पृशेत् । ततः सु

वास्तुप्रज्ञामंडलं

वर्णप्रतिमासुशिष्यादिदेवतालिखित्वातस्मा
उलेपुस्रष्ट्या ॥ तत्रक्रमः ॥ द्विरण्यरेताः पर्जन्या
जयंतः पाकशासनः सूर्यः सत्यो भरशाशाको
वायुः प्रषान्नवैतथः ॥ गृहक्षत्रः पितृपतिर्गो
धर्वो भंगराजकः ॥ यमः पितृगणाधीनास्त
थादीवारिकाद्वयः ॥ सुग्रीवः पुण्यदंतश्चक्र
काधीशो निशाचराः ॥ शोषः पापश्चरोगो
दिर्मुग्यो भद्राद एवच ॥ सोमसर्प्योदित्यदि

तीद्वात्रिंशद्दमराः स्मृताः ॥ ३२ ॥ आपवसश्चसविताविबुधश्चयक्ष्मराट् । राजयक्ष्मा । अपः सावित्रविजय
रुद्राः कोणेषु संशिताः ॥ अर्यमाचविवस्वांश्चमित्रः पृथ्वीधरः क्रमात् । मध्येनवपदो ब्रह्मा चैवं देवाश्च यो
३१ ॥ एवं ३५ ॥ प्रागाद्यंतरिता देवाः परितो ब्रह्मणः स्मिताः ॥ पूजासमये त्वेवं वर्णयंति । अर्यमासविता चै
वविवस्वान्विबुधाधिपः ॥ मित्रोथराजयक्ष्माचतथापृथ्वीधरः क्रमात् । आपवत्सोष्टमः पंचवत्वारिंशत्स
रोत्तमाः ॥ ३५ ॥ तात्वेवं स्वानि नामानि ब्रह्मणा सहितान्यजेत् ॥ एकाशीतिपदा दूहिः कोणचतुष्टये गंधमाल्या
द्यलंरुतकलशचतुष्टयं सवस्त्रं स्थापयेत् ॥ तदूहिः कलशेभ्यः इंशान्यादि कोणेषु चरकीचविदारिचपूतनां
पापराक्षसीपूजयेत् ॥ इंद्रयमवरूणसोमाः पूर्वादिद्वारदेवताः ॥ स्कंदोर्यमाजंभकश्चपिक्लिपिष्ठश्चदेव
ताः ॥ इतिदिग्देवताः पूजयेत् ॥ अथपूजारंभः ॥ स्नातः स्रग्वीविमलवसनः शुद्धभूमौ आचम्य भद्रास

ने उपविश्य प्राणानायम्य अद्येत्यादि वास्तुकर्माहं कर्तुं गृहप्रवेशं वा कर्तुं गणेशं चरणौ संपूज्य पुण्यादं वा च
यित्वा दक्षिणां दत्त्वा पुनः प्राणानायम्य अद्येत्यादिति थ्याद्युद्धे खनांते करिष्यमाण वास्तुकर्मणि वरणसंभ
तिमादाय आचार्यपादौ प्रक्षाल्य गंधपुष्पाक्षतादिभिः पूजयित्वा लोले दंतिलकं कृत्वा पुष्पाक्षतैः संपूज्य
णभिश्चंदनपुष्पाक्षतहोमालंकारकुंडलकंठाभरणयज्ञसूत्रकेयूरकडकांगुलीयपवित्रकवासोभिरमुक
गात्रममुकगमोणं त्राक्षणमाचार्यत्वेन त्वामद्वेषेण। व्रतोस्मीतिप्रतिवचनं विदितं यथा कर्म कुरु कुरु वाणि
। त्रक्षणोच्च वरयित्वा। आचार्यमधुपर्केणाच्ययित्वा रक्षाबंधनं विधाय गोर्षादिवाटुशमालकापूजां
च विधाय बसोर्धारं कृत्वा नां दीमुखं श्राद्धं कृत्वा भू संस्कारं कुर्यात् ॥ पंचगव्यमानीय गायत्र्या च गोमूत्रं
गंधद्वारेति गोमयं। आप्यायस्वेति गोक्षीरं धेद्विक्राव्याति गोदधि ॥ गवाज्यं शुक्रमसीति देवस्यत्वा

कुशोदकं ॥ इति षष्ठ्यं २ गभिर्मंत्र्यसर्वमेकीकृत्य आग्रपल्लुवैर्दृवाभिर्वासर्वाभूमिंप्रोक्षयेत् ॥ ततो मंडलकोण
चतुष्टयेर्दृशानेकोणादग्रभ्यविशंतुतेतलेनागाडतिपूर्वोक्तंपठित्वाखादीरकीलचतुष्टयंनिखनेत् ॥ ततः की
लचतुष्टयांतरेऽग्निभ्यास्यथसर्वेभ्य इति पूर्वोक्तमंत्रेणमापतंदुलबलिंदधिमिश्रेणबलिचतुष्टयंचतुर्दिक्षुदद्या
त् ॥ ततः किलकचतुष्टयाभ्यंतरेषुवर्णशलाक्यादृशप्रागायतादुदगायताश्चदृशरेखाः शांतासीत्यादिभिः
पूर्वोक्तनामभिः कुर्यात्ततदुपरिवस्त्रं प्रसार्यतंदुलपीठोपरिकाशति ॥ पदात्मकंमंडलंरंचयित्वाप्रतिमासु
द्विरप्यरेताः पत्तन्यदत्यादि ५५ देवताः प्रतिष्ठाप्यपौरुशोपचारैः पूजयेत् ॥ आदौबद्धिः पूर्वादिदिक्षुपू
र्ववैदुल्लदेयाः भूतानिराक्षसावापिशेत्रेतिष्ठतिकेवल ॥ तैरुपद्रुतुबलिंसर्वेवास्तुगण्णाम्यदं पुनरिति ॥
॥ अथ व्याहृतिस्त्कातत देवतनाम्नाचतुर्थं तनमोत्तेन प्रत्येकं पूजयेत् ॥ शिविन इहागच्छ इति

छेत्याद्याद्यएतानिपाद्यार्घ्याचमनीयस्नानवस्त्रगंधाक्षतपुष्पधूपनैवेद्यानिद्विगुण्यरेजसेग्नयेनमः इति
 ईशानकोणदेवताः पूजयेत् ॥ एवमन्यानपिपुत्रं न्यजयंत कुलिशायुधमूर्यसत्यभृशकाशखीवायुपूषावि
 तथगृहक्षतपितृप्रतिगंधर्वभंगगजयमपितृगणाधीशो देवाग्निस्त्रीवपुष्पदंतवरुणअसुरशोषपाप
 तोगाभदिर्मुख्यभक्तुसोमसर्पदित्यदित्यः ॥ आपसावित्रविजयरूद्राभर्यमासविताविवस्वानविवुधाधि
 पमित्रराजेयश्मरुथ्रीधंरापवत्संब्रह्मणः पूजयेत् ॥ ईशान्यादिकोणचतुष्टयेचरकीविहारीपूतनापाप
 राक्षस्यः पूज्याः ॥ पूर्वदिदिक्षुगृहचतुष्टये इंद्रं स्कंदं चर्यमणोवरुणं इंद्रं भक्तुसोमपिलविष्णोच ॥ सर्वप्रत्येकं
 पूज्याः ॥ नवग्रहमंडलेनवग्रहान्साधिप्रत्यधिदेवान्यंचलोकपालदशदिक्पालसहितासंपूज्यवरुणकल
 शंचसंपूज्यमंडलचतुष्कोणस्थकलशांश्चसंपूजयेत् ॥ ततोमंडलपश्चिममागत्यकुंडपूर्वात्तरेधान्यग

शिशुतंकुलशंजलपूर्णबहिर्द्वयक्षतविभूषितंसवस्त्रमंतःक्षिमपंचरत्नंमुखरुपंचपल्लवंआज्ञिप्र
कुलशामितिस्थापयेत्॥ इमंमंत्ररणततायांमि। इत्यभिमंत्र्य। गंगाद्याःसरितःसवांसरासिंचनदीनदा
ः। आयांतुयजमानस्यदुरितक्षयकारकाइतितीर्थानिन्यसेत्॥ सप्तमृतिकाःसर्वेष्विधेश्वसफळानिमद्वि
रण्यानिचक्षिपेत्॥ वास्तुनेवास्तुमंत्रेणगंधपुष्पाक्षतादिभिः। शुक्लवस्त्रयुगंधघाहृपदीपफलेःसह।
अष्टौभूरिनेवेद्यंवाद्यैःसदसमर्पयेत्॥ तांबूलंचएथकदधाद्वेभ्यश्चततःएथक्॥ दत्त्वापुष्पाजलिः
कर्ताप्रार्थयेद्वास्तुपूरणं॥ वास्तुपूरणमस्तुभूशुभ्याभिरतप्रभा॥ मद्गुहंधनधान्यादिममस्तुसर्वं
वदा॥ इतिप्रार्थयेत्तोदद्यादक्षिणामर्चकायच॥ एवंयःकुरतेसम्यग्वास्तुपूजांप्रयत्नतः। आरोग्यपुत्रपौ
त्रादिधनंधान्यंभवेन्नरः॥ अथसूणारोपणाक्रमः। वास्तुमंडपस्यवाग्दस्यवाचस्तुर्दिक्षु॥ यद्गुमेःकूरंतदि

तोद्वगमिपराचीं निर्कृतिं नर्वाह्यामि। इति मंत्रेण कुशदृवामिष्टिना भूतादिगणन्यापिष्टान्निः कास्याइदं
 श्रेयोवसागन्मदेवागोमदृवावेष्टिदमस्तप्रभूमेतिदेवानानीया। स्यानाष्टिविभवानरक्षरानिवेदानी। यः
 ठानः शुर्मसप्रथाः ॥१॥ वरिथापर्वतानां विष्टं विभर्षिष्टिवि। प्रयाभूमिंप्रवत्वतिमन्हाजिनोषिमर्दिनि।
 इति दूभ्यां भूमिमभिमंत्र्य। इद्वैवतिष्टं निमित्तात्ति त्विगस्याद्गवती। मथ्येतात्वस्यतिष्ठान्मात्वा प्रापेन
 दायवः। इति दृवासहिताम्रपलुवेः शुद्धोदकेन प्रोक्ष्य कुट्टालिकां शुभ्रभूमिं संसृज्य अत्र निष्यं नायां भूमौ
 प्राची साधनं कृत्वा गृहभूमौ चतुर्दिक्षु। आत्वा कुमारस्तस्मिन् आवन्तो जगतासद् ॥ आत्वा परिश्रुतः कुंभां
 आदध्रः कन्दशीरयत ॥ इति कुंभान्दध्यक्षत विभूषितान् संस्थाप्य। ऋतेन सृणावधिरोद्वः शोभ्यो वि
 राजन्त यसेधं शान्त्रं। इति चतुर्दिक्षु स्तंभारोपणं कुर्यात्। दूदूस्तंभावारोप्याभिमंत्रयेत्। ब्रह्मचतेश

त्रंचपूर्वरूपेण अभिरक्षतु ॥ यत्रश्च दक्षिणांश्च दक्षिणोरूपेण अभिरक्षतु । उपश्चोर्जश्चापररूपेण अभिरक्ष
तु ॥ मित्रश्च वरुणाश्चोत्तरे रूपेण अभिरक्षतु । धर्मस्तेरूपेण गजश्रीस्तेरूपः । उत्तरतएकस्तूपं संस्थाप्य । उध्रिय
माणौ उद्धर पापमानो मापदं विद्वान् यच्च विद्वान्श्चकार ॥ अं न्हाय देनः । रुतमस्ति पापं रात्रियापदेनः । रुतम
स्ति पापं सर्वस्मान्मोद्धृतो मुंचतस्मात् । इति तत्ररूपापिष्ठां निष्काशयेत्तमहादिकं वनिताद्वी कुर्यात् ॥ इं
स्यग्द्वान् वसुमंतो वरुश्चिनस्तान्दं समनेसः प्रपद्ये ॥ इति देवतापस्थानं कुर्यात् ॥ अथ मंडलात्पश्चिमभागे कु
डनतुरं स्वरुं दिक्वा ॥ कुंडं चेत्यदयत्ने द्रष्टव्यं । यत्राग्निष्ठाप्यते तत्र प्राचीः । उदकं संस्था उदाचीः । प्राकसंस्थास्त
मोले ग्वालिसिक्तेषु चग्निप्रतिष्ठापनद्यग्निमुखांते चरुं श्रपयित्वा भिघ्रायति रत उद्धास्या भिघ्रायां व
दानधर्मेणावदाय । ॐ अमृताद्रुतिममृतायां जुहोम्यग्निं पृथिव्याममृतस्य जित्ये ॥ तयानंतं काममद

जगामिप्रजापतिर्यत्रथमोज्जगायाग्निमग्नीस्वाहा॥ प्रजापतयेग्नयेइदं पुनरुवाच॥ अन्नपतेन्नस्यनो
धेद्यनमीवस्यशुष्मिणः॥ प्रप्रदातारंताषिषर्द्धंनोधेद्विष्टुपदेचतुष्पदेस्वाहा॥ अन्नपतयेइदं॥ अरिष्टाः
अस्माकंवीराः संतुमापरासेविमेधनंस्वाहा॥ अग्नये भूमिर्भूमिमगान्मातामातरमप्यगात॥ भूयास्त
पुत्रैः पशुभियोनोदुष्टिसमिद्यताः स्वाहा॥ अग्नये वास्तोष्पतेप्रतिजानीह्यस्मान्स्वावेगोअनमीवोभवा
न॥ यत्वेमद्वेप्रतितंनोजुषंस्वर्गंनग्धिष्टुपदेचतुष्पदेस्वाहा॥ वास्तोष्पतयेइदं वास्तोष्पतेनाग्मयाशः
सदातेसक्षीमद्विरण्वयागातुमत्या॥ आवः क्षेमउतयोगेवरंनोश्रुयंपातः स्वस्तिभिः सदानः स्वाहा॥ वास्तो
ष्पतयेइ वास्तोष्पतेप्रतरणोनग्धिगयस्कानोगोभिरश्वेभिरिंदोणे अन्नराशस्तसख्येस्यामपितैवपुत्रा
प्रतिनोजुषस्वस्वा वास्तोष्पत० अमीवहावास्तोष्पतेविश्वारूपाण्याविशम॥ सखासुपयग्धिनिःस्वा॥

वास्तोष्पतये० वास्तोष्पते क्रवा रूपांसत्रं सोम्यानां। तस्योभेजापुराशश्वतीनामिंद्रो मुनीनां सरवास्वा० वा
स्तोष्पतये० शिवंशिवं। अथ पदत्स्य कर्मणस्विष्टरुतंततमवदायस्वप्यग्निष्वादिदेवताभ्याग्रहेभ्यश्च
द्रुत्वास्विष्टरुतं जुहुयात्॥ वास्तोष्पते क्रवा रूपांसत्रं सोम्यानां। तस्योभेजापुराशश्वतीनामिंद्रो मुनीनां
सरवांस्वादा० वास्तोष्पतये० अनेनापि जुहुयात्। ब्रह्मज्ञानमिति च द्रुत्वा पुनरपि वास्तोष्पतिपंचमंत्रेण
कथयत्युक्तबिल्वपंचकेन जुहुयात्। बिल्वभावे पुगीफलैर्वा जुहुयात्। अथात्र द्विरण्यरेत आदिदेवतानां
विशेषतो ह्ये मंत्रानुपदेशात्सामान्यतः प्रजापतिदेवतव्याहृतिमंत्रं पूर्वकनामं मंत्रेण होमः कर्तव्यः॥
अष्टाविंशति संख्याया अष्टावष्टौ वा आद्यमश्नुर्वाक्युक्तात्तुल्यवदोमे विनियोगः॥ ॐ भूर्भुवः स्वः
द्विरण्यरेतसे स्वा० प्रजापतये द्विरण्यरेतसे इ० एवं भूर्भुवः स्वः पर्जन्यायः स्वा० प्र० पर्जन्यो ये इ० एवं सर्वे

भ्योपि जुहुयात् । जयन्तायेदं कृत्वा गयुधायः सूर्याया सत्याभशाय । आकाशाय वायवे । प्रथमे वितथा
 य । गृहक्षताया । पितृपतये गंधर्वाय । भृंगराजाय यमाय पितृगणार्थशाय दौवारिकाय सुग्री
 वाय प्रेषदंताय वरुणाय असुराय शोण्याय पापाय रोगायः । अद्भ्ये मुख्याय भद्राद्याय सोमा
 यः सर्पाय दित्ये अदित्ये आपाय सवित्राय जयाय रुद्राय अर्यम्णे सवित्रे विवस्वते । विवुधास्ये
 धिपाय मित्राय राजयश्मणे पृथ्वीधराय आपवत्साय ब्रह्मणे चरक्यादीनां इंद्रादीनां । स्कंदादीना
 मपि जुहुयात् । घृतेनापियथाशक्ति होमः कर्तव्यः । अथादित्यादिन वग्रदेभ्यः साधिप्रत्यधिदेवेभ्यो विना
 यकादिपंचलोकपालेभ्य इंद्रादि । लोकपालेभ्य वरुणदेवताभ्यश्च समिदो न्यचरतिलयवत्रीद्विभिर्यथा
 संभवंदुत्वा ॥ यदस्य कर्मण इति स्विष्टकृतं दुत्वा समिधे मिध्म संनहनं चाग्नेो प्रहृत्य जयादीन्दुत्वा प्रा

यश्चिन्ना दुतीश्च दुत्वाद्वाद्वाग्द्वीतेनाज्येन फलवस्त्रसहितेन पूर्णाहुतिं उत्तिष्ठन्यज्ञमानान्वारब्धः । मूर्धा
नं दिवः । समते अग्ने । पूर्णादिविः । पुनस्त्वादित्या पूर्णाहुतिं मुत्तमां जुहोति देवागा तु विदडति पूर्णाहुतिं ।
जुह्यात् । उत्तरं परिषिष्य पूर्णपात्राद्वा सनं रत्वा ब्रह्मणे पूर्णपात्रं दद्यात् । दक्षिणां च । वास्तुदेवताभ्या
क्ता कृपालेभ्यश्च बलिं दद्यात् । द्विरण्यरेतसे यं घृतां न्न बलिर्नमः पर्जन्याय । एवं सर्वेभ्योपि बलिं प्रत्य
कं दद्यात् ॥ ब्रह्मणे यं बलिर्नमः । ततः सर्वेभ्यश्शिखादिभ्यो द्विरण्य बलिं दद्यात् । कोणेषु चरक्यादीनां
दूरेषु इंद्रस्कंदादिभ्योपि बलिं दद्यात् । सामर्थ्यं सति नडाग वास्तूक्त बलिं दद्यात् । नोचेन्माषतंडुलव
लिं दद्यात् । ततो व्याघ्रपूजनं रत्वा यांतु देवगणाः सर्वे पूजामादाय मामिकां ॥ इष्टकामप्रदानार्थं पुन
रागमनाय चेति विसृजेत् । ततः आचार्यादिब्राह्मणाः यज्ञमानसि भाषिचेयुः । शान्तिवल्गुगण्डोदकैः

पंचपल्लवैः सपरिवारं युजमानं । समुद्रयेष्वाः आपोद्वैरुण्यपावमानवरुणमंत्रैः सुरास्त्वामभिषिचंतु इत्या
 दिभिरभिषिचंतुः । सर्वोषधिपुण्यगंधत्रलेनाभिषिक्तो यजमानः धौतवस्त्राणि धत्वा पूर्वोत्तरवासांस्त्या
 चार्या यदद्यात् ॥ आचार्यो यजमानाय तिरुकरुत्वा होमरुतविभृत्या बृहत्सामेति कलादेरक्षां निधाया
 थाचार्यप्रमुखादिभ्यो कृत्विग्न्यश्चक्षिणां यथोक्तं दद्यात् ॥ ततो मंडलमध्ये ब्रह्मस्थाने स्वरूपां दिव्या
 भरणभूषितां प्रमदारूपाधारं देवीं आद्रुय गंधादिभिः पूजयेत् । तत्र जलेनापर्यघटं स्थापयित्वा तत्र
 चतुर्मुखं प्रजशासनमः इति गंधादिभिः संपूज्य नैवेद्यं दत्त्वा प्रणम्य श्वसस्वेति विसृजेत् ॥ वास्तुपु
 रषनमस्तु भूतान्याभिरनप्रभो ॥ मद्रुंधनशान्त्यादिसमृद्धं कुरु सर्वैरेति । पुनः ब्राह्मणैः सद्रुपै
 वस्त्रपुण्यां देवांच गित्वा शिवं शिवमिति ब्रूयात् । कर्करी गृहीत्वा वास्तुमंडललिखितां काशपदे

प्रदक्षिणक्रमेणसूत्रमार्गेणतोयधारांकारयेत्।तेनमार्गेणगृहद्वारंभंकुर्यात्॥ गृहप्रवेशे तु पुण्याहं
वान्चयित्वा पूर्णकलशांनिधाय यवगोधूमधान्यनीवारकंगूश्यामाकचणकसप्तधान्यानिरुहापयित्वा
शान्तिं पठित्वा गृहप्रवेशांगनांशिमूर्खविधाय इष्टदेवतापूजां कृत्वा वैश्वदेवबलिद्वरणादिकं कृत्वा
खेष्टबंधुभिः सद्भंजीते ॥ ॥ अजीजनदिति ० तोतलेतावभूद्रास्तु गृहप्रवेशः ॥ रूपं होद्भुत यद्देहभ
वान्भाग्यं ददातु मे ॥ पुत्रान् देहि धनं देहि सर्वान् कामान् देहि मे ॥ ॥ विश्वप्रकाशे वास्तु गृहप्रवेशपूजावि
धिः समाप्तः ॥ अथ तडागवास्तुकर्मणि मस्य पुत्राणां क्रमयोगः ॥ आदौ भूमिः क्षणं ॥ श्वेतामधुंरा
ब्राह्मणस्य । रक्ताकपायाक्षत्रियस्य । पीताकपाया वैश्यस्य । कृष्णाकपाया कृत्वाशूद्रस्य । भूमिः प्र
जास्तो ॥ तत्र तडागुनलक्षणानि विचारयेत् ॥ भूमौ अग्निमात्रगते गोमयापलिते चतुर्दिशु वान्निप्रव्याः

यद्यत् पूर्णश्रावचतुष्टयं बन्धोप्रक्षिपेत् ॥ तत्र पूर्वदिक्प्रवृत्तया श्रावया ब्राह्मणस्य । दक्षिणदिक्प्रवृ
 त्तया श्रावया क्षत्रियस्य । पश्चिमदिक्प्रवृत्तया श्रावया वैश्यस्य । उदक्प्रवृत्तया शूद्रस्य शुभानिक्तः
 क्षयेत् । फाल्गुणमासां भूमौ वनेषु बीजेषु त्रिसप्तदशरात्रेषु न्यतमोपपन्नैरंकुरैस्स ममध्यमामधुमभा
 वनशुद्धांतसिजानीयात् ॥ एवं ज्ञात्वा तज्जागादिकरणार्थमियं भूमिरिति मनसा परिगृह्य प्रशस्ते दिने म
 वस्त्रं देमगर्भं मात्यफलसंमन्वितं तत्र पूर्णघटं निधीयमेरुकुर्णिकोशोभितां शङ्खौ लवणोसागरवोष्टिः
 तां भूमिं ध्यात्वा गंधादिभिर्भ्यर्च्य इंद्रादिदिक्पालसूर्यादिनवग्रहनागायशादिदेवतापूजां विधाय त्रिशु
 माप्यभक्तबलिंदत्वा स्वस्तिवान्च नमंत्रश्रावसंकल्पसंतयज्जाग्रत इति यत्संज्ञिता ध्यायं जपीत्वा आचार्येण
 सद्गुणमानः सूत्रधारश्च कृपास्तरणिशुश्रीत । रात्रिशेषे च तस्वप्नदर्शनं शुभाशुभफलेतात्वारंभं कु
 र्यात् ॥

330

ततोवास्तुकरणार्थं दंडुचतुष्टयपरिमितंचतुरस्रमंडलकीलकारोपणवद्विर्बलिदानयोग्यं दर्पणोदरसंनिभं
ध्यानं निर्माय वास्तुदिने तत्र जलपूर्णं सवस्त्रं कलशं निधाय धरादेवी सशैलवनसागरांध्यात्वाबाह्यगंधार्थि
भिरभ्यर्च्य दंडुद्रादिलोकपालनागयंत्रादिदेवताः संपूज्य माषभक्तबलिपूर्ववद्वत्वागुरशुक्रास्तादिदोषगदि
तेकाले वैशाखश्रावणकार्तिकफाल्गुनमाश्र्विन्यतमेमासिमतांतरात्पादोपअश्विनारोहिणीमृगशिरस्य
श्रयमृगशिरः स्वातीहस्तानुराधाधनिष्ठा न्यतमनक्षत्रे चंद्रबुधशनेश्वरान्यतमवारेशुकूपेश्वत्रव्याघा
तशुक्रगंडातिगंडपरिघवैश्रुतिव्यतीपातवर्जितान्यतमयोगेश्वेनमंत्रचित्रराजगंधर्वाभिजितरोहिणमा
दंडुद्रान्यतममुहूर्तेषष्ठीरिक्तादश्यातिथौ भद्रार्धप्रदरविदीने यजमानचंद्रतारानुकूलशुभदिने शुभग्रहेनि
क्षिते स्थिरलग्ने वास्तुकर्म कुर्यात् ॥ वास्तुदिने यजमानचंद्रसर्वोषधिजलेन स्नातो धोतवासाः सुप्रक्षालि

तथा द्वाणिः पूर्वाभिमुख उपविश्य कुशतिलयवज्जलान्यादायामुक्तासेपक्षेतिथौ उमुक्ताशेरविः सर्वपा
पक्षयपूर्वकेशिवंदरिधामप्राप्तिकामोवास्तु संस्कारं कृतुश्चानयितव्यपुष्करिणीभाविजलबिंदुसमसंख्यवर्ष
गतावच्छिन्नस्वर्गकामः पुष्करिणीवास्तुकर्माहंकरिष्ये ॥ तदा दोशु अर्थं शांत्यर्थं मभ्युदयार्थं च द्वाद्वात्तु स
दस्वस्तिपुण्यादवत्त्वनंकरिष्ये । कुशशद्वयं निधाय पूर्वात्तत्र तपुण्याहं कुर्यात् । विप्रेभ्यो दक्षिणां दद्यात् । ग
णपतिदुर्गासिद्धिगोत्रादिषोडशमातृपूजनं कुर्यात् । गौरीपत्रा उचीमंधासावित्रीविजयाज्ञया । देवसे
नास्वधास्वादा मातरो लोकमातरः । दृष्टिः पुष्टिः स्तथातुष्टिरात्मदेवतेयासद् । अथ च पूजयित्वा वसोऽपवि
त्रमसीति वसोऽर्थां कुर्यात् ॥ सधाकामकक्षः इति । मातृकापूजाः ॥ ततो द्यपुष्करिणीवास्तुनिमित्तकाम्युदय
कथादूकरिष्ये इत्याभ्युदयिकेदिरण्येन कृत्वा द्वाभ्योन्नाद्वात्तु स ॥ अथ आचार्यवरणं । ततो लक्ष

३३३

णवंतमेतत्कर्मज्ञातां नूतनवस्त्रंपरिधायोपवेश्यगंधादिभिरभ्यर्च्यवर्णसंभ्रतमादायअद्यपुष्कणि।
वास्तुकर्मणीण्काग्निविधानासकलगुरुकर्मकर्तुमेभिर्हमकुंडलकुंठाभरणयज्ञसूत्रकेयूरकरुकांगुलीय
पवित्रकपुष्पचंद्रनतांबूलवासोभिरमुकगोत्रममुकरामोणं ब्राह्मणमाचार्यत्वेनत्वा मद्रं वणे। ततोस्मी
तिप्रतिवचनं। ततः आचार्येण श्लोक्तविधिनामधुपंकणार्चयेत्। पूर्वोक्तवत्। अथाचार्यः पूर्वोक्तसुलक्षि
तभूमावुपविश्यप्राचीसाधनं हृत्वापंचगव्येन पूर्वोक्तरीत्या भूमिमंडलं स्नानं कुंडं च सिंचेत्। ततो मंडलकोण
वतुष्टये ईशानकोणादारभ्यविभ्रंतुते तलेनागा लोकापालानु कामगाः। अस्याचार्यां ज्ञेति प्रायुर्वलकर
सदेतिपठित्वाग्वादिरेकीलकचतुष्टयं निग्वनेत्। ततः कीलकचतुष्टयांतरे अग्निभ्योऽथ सपेभ्यो येना
न्येतन्ममा स्मृताः। तेभ्यो बलिं प्रयच्छामि पुण्यमादेन मुत्तममिति बलिचतुष्टयं माषभक्तैर्दद्यात्। ततकी

लकचतुष्टयांतरेप्रथमंप्रागायतादशरेखास्तत उदगायतादशरेखाः कनकशलाक्याकुर्वति ॥ तत्रक्रमः ॥ ॐ
 शंतासि यशोवरण्यसि कांतासि विशालासि प्राणसहितासि प्राच्यसि सुमनाअसि नंदासि सुभद्रासि
 सुरथासि इतिप्रागायतादश ॥ ॐ हिरण्यासि सुर्वतासि लक्ष्मीतांसंविभूतिरसि विमलासि प्रियासि ॥
 पयोसि कालासि विशोकासि उदासि ॥ इतिदशोदगायताः कथयति ॥ ततः सूत्रदोरकेणताः सप्तमाः ॥
 व्यापिष्टगतकेरेकांतीतिषदानिमस्यकृनिर्माय ॥ ॥ मंडलपश्चिमेघ्रिमेखलंयोनिचक्रंदरत्तपरिमाणंकुंडं कु
 र्यात् ॥ तत्रद्वित्रिचतुरंगुलौष्ठिताः द्वित्रिचतुरंगुलविस्तारास्त्रिमेखलाः कार्याः ॥ योनिस्तद्दशंगुलाया
 ताषडंगुलविस्ताराकूर्मपृष्ठात्तमध्यांगुलमात्रौष्ठितप्रांतागजौष्ठमदशीमष्टिद्राश्वथदलतुल्यमेखला
 यातपरिधायी ॥ ततः कुड्मत्रयमादायपरिमृद्ध्यगामयोद्काभ्यामुपलिप्यकुंडेसिकतास्तीर्यउत्सृज्याः

धृत्याभुक्ष्यकांस्यपात्रमग्निं कुण्डे निरुध्यादोभूर्भुवसुवरोमिति। सम्यग्ग्निरक्षांकुर्यात् ॥ शुक्लकाष्ठा
दिभिः ॥ अथ मंडलसमीपंगत्वा मंडलवस्त्रमास्तीर्य तं डलान्प्रसार्य तिलैरेकाशुतेति परानितदुपरि च
यित्वा पंचचत्वारिंशत्कोशकानियथा भवंति। तथा कुर्यात्। ईशानकोणादारभ्य प्रादक्षिण्येन शिखि
प्रभृति नशिखि प्रभृति पंचचत्वारिंशद्देवताः ॥ ४५ ॥ सुवर्णप्रतिमां मुक्तिवित्वा म्हाप्याः। तत्रक्रमः ॥ शिखी
पर्जन्यकश्वज्जयंतकुलिशागुधः। सूर्यः संयोभृतास्तद्वाकाशोवायुरेवच ॥ पृषाचवितथश्चैवतथैवचंग
दक्षतः। यमः स्तद्ब्रह्मगंधर्वाभंगराजोमगस्तथा। पितृदेवारिकोतद्भृगुग्रीवः पुष्यदंतकः। वरणश्चासुरः
गोपः पयोरोगस्तथैवच। अहिर्मुख्यश्च भद्रारः सोमः सर्पेदितादिः। ईशानादि कोणादारभ्य मं
डलोत्वारक्रमः। ईशानकोणे प्रथमं शिखी एकपदः। तद्दक्षिणपदे तदधः परे जयंतो द्विपदः। दक्षिणप

दंतदधः पदेचकुलिराग्रुधोद्विपदः॥ तदक्षिणेभाकाशएकपदः॥ तदक्षिणेतदधश्चसत्योद्विपदः॥ तदक्षिणेतदधःभ्रशोद्विपदः॥ तदक्षिणेभाकाशएकपदः॥ तदक्षिणकोणेकोषेवायुरेकपदः॥ इतिपूर्वोद्विपदः
 कोणकपदोद्विपदः॥ पुनरप्येकपदोद्विपदः॥ एवं प्राच्यां द एवंचतुर्दिक्षुः दक्षिणपंक्तौवायोः पश्चात्पदेष्टएकपदः॥ तस्यश्वात्स्यहेतुत्तराधः पदेवितथोद्विपदः॥ एवं गृहक्षतः पितृपतिः॥ गंधर्वो भंगराजः
 कः एतेद्विपदाः॥ ५॥ तस्यश्वात्स्यदमृगएकपदः॥ तस्यरतः कोणकोषेपितृगणएकपदः॥ इत्यष्टौदक्षिणपंक्तौ
 ॥ पश्चिमपंक्तौपितृगणोत्तरपदेदौवारिकएकपदः॥ तदुत्तरपदेतस्यर्वाधः पदेचसंग्रीवः पुण्यदंतः वरुण
 ण अस्मरशोषः॥ ५॥ द्विपदाः॥ तदुत्तरपापएकपदः॥ तदुत्तरकोणेरोगएकपदः॥ इतिपश्चिमेशिषि॥ ८॥ एवमु
 दकपंक्तौरोगपदात्पूर्वपदेअद्विरेकपदा॥ इत्युदकपंक्तौ ७॥ इतिशिरव्यादितोद्विपदपर्यन्तेन द्वादशैकप

दावंगतिर्द्विपदा लेखनीयाः ॥ ३२ ॥ एतत्कोणाधः कोणचतुष्टयेषु। आपवत्सग्वसविताविवुधेघाराजयक्षा
णः। एकपदाः। तदधः कोणचतुष्टये आपः सावित्रविजयरदाः कोणेषु संस्थिताः। एकपदेऽश्वराः। अर्यः
माचत्रिवक्त्रांथमित्रः पृथ्वीधराः ३२। क्रमात्। पूर्वतो दिक्षु विज्ञेयाश्चत्वारः। स्त्रियपदेऽश्वराः। मध्येन च पदा
ब्रह्मा चैवं देवास्त्रयोदश। ३३। ४५। पूजासमये तु क्रमः। प्रागायंतः कोणागाश्च परितो ब्रह्मणः स्थिताः।
अर्यमासविता चैव विवस्वानविवुधाधिपः। मित्रोथराजयक्षमाचतथा पृथ्वीधरः क्रमात्। आपवकुस्राष्टमः
पंचचत्वारिंशत्सरोत्तमाः। ४६। तात्वेवं स्थाननामानि ब्रह्मणा सद्दिता न्यजेत। अस्यार्थः। मध्यनवपदात्पूर्वप
दत्रये अर्यमातदक्षिणामः। एककोणपदे सविता। नवपदादक्षिणपदत्रये विवस्वान। तत्पश्चरंतः कोण
पदे विवुधाधिपः। ब्रह्मणः पश्चिमपदत्रये मित्रः। तदुत्तरमध्यकोणनंपदेनाजयक्षमाः। तदुत्तरपद

त्रयेऽथ्वीधरः। तत्पूर्वकोणांतः पदेऽपवत्सः। एवं चत्वारः स्त्रियपदाश्चत्वार एकपदाः। मध्यनवपदेषु नक्षत्राः॥
 एकाङ्गीपदाद्विः कोणचतुष्टयगंधमात्यांबराकृतकल्पाश्चतुष्टयं स्थापयेत्। बद्धिः कलुगचतुष्टयसमी
 पदं शान्यादिकोणेषु चरकीचविदारिचिपूतनां पापराक्षसीपूजयेत्। इंद्रयमवरुणसोमाः। पूर्वदिग्द्वार
 देवताः। स्कंदो र्यमा जंभकश्चपिलिपिष्टश्च देवताः। पूर्वस्याद्द्वारि इंद्रस्कंदो दक्षिणस्यां यमार्थसंज्ञो। पश्चि
 मे वरुणजंभको। उत्तरे सोमपिलिपिष्टो। पूजयेत्। ततो बद्धिः पूर्वादिदिक्षु माषभक्तबलिर्देयः। तत्र मंत्रः
 भूतानि शशावापि श्चेति प्रतियेके च न॥ ते गण्डंतु बलिं सर्वेषां स्तु गण्डा म्यदं पुनः। ततो व्याहृती रक्ता
 तत्रैवैव तं जाम्ना चतुर्थ्यं तेन मां तेन प्रत्येकं पूजनीयाः। तथा। ॐ भू भुवः सुवः शिखिन इद्वाग उद्दति
 छत्यां वाह्य स्थापयित्वा एतानि पाद्यादीनि ॐ शिखिने नमः। पुण्याणि। ॐ शिखिने नमः त्रिः संपूज्य

एतन्निवत्त्र गंधपुष्पधूपदीपनेत्रे घृतांबुलानि शिखिनेन सः। ईशानकोणादिदेवताः पूजयेत् ॥
एवमन्या नपि पर्जन्यन्नयंतादि नपि पूजयेत्। आपस्तथैव सावित्रो ज्योतिरुद्रः प्रदक्षिणमिति मूलवाक्ये
आपशब्दः नकारांतः वसुगणमध्ये पतितः। स एवोन्नतुजलवाची दूकंतः। अयं ममाविवरद्रादिग
णसादृचर्यात्। आपो ध्रुवस्तथासोमो ध्रुवश्चैवानिलानलो। प्रत्यूषश्चैव प्रभासश्च वसवोऽष्टौ चनामं
भिरिति वस्वष्टककथनात्। ननु वसवावकोऽपि दूकंतो बहुवचनांतः पठनाभावात्। ततो मंडलपश्चि
मे कुंडपूर्वोत्तराध्यान्यराशिस्थितकलशं जलपूर्णं बहिर्दृश्यं क्षतविभूषितं वस्वमंतः। क्षिप्यपंचगुणं मु
खरूपं पशुवंशवानामुपरि गृह्ययेत्। आग्नित्रकलशं मदि। पुनरुज्जानिवर्तस्व ॥ मानः सदसं। इति

स्थापयित्वा ॥ इमं मेघरुणः तत्त्वायामिदृतिवरुणमभिमन्त्र्य ॥ गंगाद्याः सरिताः सर्वाः मरांसि च नदास्त
 दाः ॥ उवाचाः तु यज्ञमानस्यदरितक्षयकारकाः इति तीर्थानिन्यसेत ॥ सप्तमृतिकासर्वेषु धीश्वक्षिपेत् ॥
 अनेनैव क्रमेण मंडलपूर्वोत्तरतः कलशांतरं च धर्तृनीसहितं स्थापयेत् ॥ ततः कुंभपश्चिमोत्तरतो यद्दवेद्यो
 नवग्रहानुसंधिप्रत्यधिदेवानसक्तो कपाला नवग्रहमखोक्तरीत्या संस्थाप्य षोडशोपचारैः गणेशे दुर्गा
 ईश्वरपूजयेत् ॥ एतदीशानकोणे वारुणकलशां संस्थाप्य पूजयेत् ॥ अथ वा रक्ततो वारुण मंत्रेण गंधपुष्पा
 क्षतादिः ॥ शुक्लवस्त्रयुगं दद्यात् धूपदीपफलैः सदा ॥ अपूपैर्भूरिनेवेद्यवाद्यैः सदा समर्पयेत् ॥ तांबू
 लानि च सर्वेभ्यो देवेभ्यश्च पृथक् पृथक् ॥ दद्यात् पुष्पांजलिं कर्तुं प्रार्थयेत् ॥ द्वास्त पूर्य नमस्तस्मिन् श्याभि
 रत्प्रभो ॥ मद्गुहं धनधान्यादि संस्रुं कुरु सर्वदेति ॥ इति प्रार्थयित्ततो दद्याद्दक्षिणामर्चकोयत् ॥

एवं यः कुरुते सम्यक् वास्तुपूजां प्रयत्नतः । आरोग्यं पुत्रपौत्रादि धनधान्यं लभेन्नरः । अथ वास्तुमंडपस्य
वाग्दक्ष वास्तुगारोपणं कुर्यात् । तत्र क्रमः । आपस्तम्बः । यद्रुमेः क्रूरमिति मंत्रेण दर्भदूर्वा मुष्टिना भूता
दान्तिदे, रग्द्रेप्रवेडा वास्तुक्तवत्सर्वं कुर्यात् । इदं श्रेय इति देवानां नीयस्योना पृथिवीति वदित्येति दुभ्यां
भूमिमभिमन्त्र्य इदं वै तिस्रानिमित्तोत्तर्वा सहिता म्रपलुवेः शुभो र्केन प्रोक्ष्य कुट्टालिकादिभिर्भूमिं
पणिं प्रैच्य अत्र निष्यं नायां भूमौ प्राचीं साधनं रत्ना वास्तुगृह मंडप भूमौ चतुर्दिक्षु आंक्त्वा कुमारस्तेर
ण इति रंध्रपक्षत विभूषितान कुंभान् संस्थाप्य जलेन स्थणाविति चतुर्दिक्षु द्वाद्वौ स्तंभावागेपयेत् । अ
भिमन्त्रणं कुर्यात् । अस्त्रचतुष्टयं च पूर्वोत्तरेण अभिरक्षेत् । यत्तश्च दक्षिणा च दक्षिणेण रूपेण अभिर
क्षेत् । इषश्चोत्तरेण । मित्रश्च वरुणश्चोत्तरेण । धर्मस्तेरुणा राजश्रीस्तेरुत्तरेण । उत्तरतः ।

कंस्तु संस्थाप्य ॥ इति यमाणा इति तत्र सुपापि धान्वदिर्निष्काशयेत् ॥ इन्द्रस्य गृह्णावसुमंतो वरुथिनः स्ता
 नदं सुमनसः प्रपद्ये ॥ इति देवतोपखानं कुर्यात् ॥ अथ मंडलात्पश्चिममागत्य कुंदे ॥ यत्राग्निं स्थाप्य तत्र
 त्रयोचीरुद्रकसंस्थाप्य इत्यादि रूत्वा इदानीं वाग्निं प्रतिष्ठाप्याग्निमिध्मादक्षिणोत्तरे रूत्तराधरेः प्राग्द
 गयेद्दग्धैरग्निं परिस्तृणाति ॥ अग्नेरुत्तरतः दग्धैरग्निं स्थाप्यो प्रोक्षणपूर्णपात्रे ॥ इध्मसुवाविति ॥ यत्र
 त्राणि प्रयुज्यते शोणी संस्तृत्य उक्तानाति पात्राणि रूत्वे धं च विस्रस्यन्निः प्रोक्ष्य पूर्णपात्रमादायं प्र
 वयत्वेत् ॥ सुखसममुद्यत्योत्तरेणाग्निं दग्धैः प्रोक्ष्य सादयित्वा दग्धैः प्रोक्ष्य दग्धैः प्रोक्ष्य दग्धैः प्रोक्ष्य
 दग्धैः प्रोक्ष्य दग्धैः प्रोक्ष्य दग्धैः प्रोक्ष्य दग्धैः प्रोक्ष्य दग्धैः प्रोक्ष्य दग्धैः प्रोक्ष्य दग्धैः प्रोक्ष्य दग्धैः प्रोक्ष्य
 दग्धैः प्रोक्ष्य दग्धैः प्रोक्ष्य दग्धैः प्रोक्ष्य दग्धैः प्रोक्ष्य दग्धैः प्रोक्ष्य दग्धैः प्रोक्ष्य दग्धैः प्रोक्ष्य दग्धैः प्रोक्ष्य

३३६

तं सौ तु क्तो अग्नेः प्रदक्षिणं कारयित्वा सनेत मुपवेशयेत्। अथाऽयसंस्कारं कृत्वाग्नेः पश्चाद्दक्षि
ष्विधाय स्रक् सुवोनिष्पसंस्त्याऽयस्योत्तरतो निधाय परिधौ न्यरिद्धातिष्ठ विष्वपश्चादक्षि
णतोर्णोत्तरं सहीद्यं मभिष्टंद्मस्य मुत्तरतः उदयं मध्यमं प्रागग्रवितरो मध्यमं परिधिमुत्तरस्य उदयपुर
स्तादूर्ध्वे आघारसमिधा बद्ध्वा त्वग्निं परिधिच्यसमिधमेकामवशिष्यपंचदशैश्चानादधाति
प्रज्ञापयत्येवादेति अथाघारोत्तुद्गतिस्क्रवैणाऽयमादायोत्तरं परिधिं मन्व बह्व्यप्रज्ञापयत्येति द
क्षिणा प्राचं मज्जुः संततमाघारयति स्तुचाद्वितीयमैंद्रमिति रूपरिधिं संधिमन्व बह्व्यप्रागुदं च जु
हुयात्। अथ चक्षुषी आऽय भागोत्तुद्गति अग्नये स्वादेत्कृत्तरं पूर्वदेशे सोमाय स्वादेति दक्षिण
पूर्वदेशं मम पूर्वण यथोपदेशं प्रधानाद्द्विजुहुयात्॥ अत्रांतरे यज्ञमानेन रूर्माऽयमग्नि

देवतं दृशं तल्लनातंसौमं देवतं शिखादिभ्यः ४५ देवताभ्यो वास्तोष्यतये आदित्यादि नवग्रहेभ्यः अ
 न्येभ्यो देवेभ्यश्च मम योः सृष्टिमितित्यागः कर्तव्यः । अत्र चरं श्रयित्वाभिघायेदिगुदोस्याभिघाया
 वदानधर्मेणावहाय ॐ अमृताहुतिममृतायां जुहोमीति पूर्ववज्जुहुयात् । पुनरवहाय ॐ नपते
 अरिष्ठाः ३ भूमिर्भूमिमगात् ४ प्रवास्तोष्यते प्रति ५ वास्तोष्यते शग्मया ६ वास्तोष्यते प्रतर्णो
 अमीवहावास्तोष्यते ७ वास्तोष्यते अवास्तुणां सत्रं सोम्यानां । तस्याभेत्तापुरांशुश्वतीनामिन्द्रो मुनी
 नां सहा १० ७ ब्रह्मज्ञानमिति ब्रह्मणे जुहुयात् पुनरपि वास्तोष्यति ५ मंत्रैर्मथं घृताक्तविल्वपंच
 केन प्रत्येकं जुहुयात् अत्र शिखादिदेवतानां विशेषतो होममंत्रानुपदेशात् सामान्यप्रज्ञापतिदेव
 तस्य हृतिमंत्रपूर्वकनाममंत्रेण होमः कर्तव्यः । अष्टाविंशतिसंख्यावा प्रत्येकमष्टावहोवा आहुयम

धुशुर्गयुक्ततिलयवहोमोवित्रियोगः॥ ॐ भूर्भुवः स्वः शिखिनेस्वा शिखिनेदं ॐ भूर्भुवः स्वः पर्जन्याय स्वः एवं सर्वेभ्यो जुहुयात् ॥ जयंताय कुलिशायुधाय सूर्याय सत्याय भृशाय आकाशाय वायवे पूले वितथाय गृहक्षताय यमाय गंधर्वाय भंगराजाय मृगाय पितृगणाय दैवारिकाय सुग्रीवाय पुष्यदंताय वरुणाय असुराय शोषय वापाय गेगाय अद्रये मुख्याय भृशाय सोमाय सर्पाय अदित्ये त्रित्ये आपाय सवित्राय ज्ञयाय रुद्राय अर्यम्णे सवित्रे विबुधाधिपाय मित्राय राजमक्षणे पृथ्वीधराय आपवत्माय ब्रह्मणे चरक्यादीनां इंद्रादिभ्यः ॥ स्कंदादिभ्योपि जुहुयात् ॥ ततः आहुतिश्रुतेन प्रजेशं तपयेत् ॥ अत्र वाञ्छित्वपंचकहोमः ॥ बिल्वभावे पुगी फले वा होमः ॥ घृतेनापि प्रत्येकसंख्येया जुहुयात् ॥ आदित्यादि नवग्रहभ्यो जुहुयात्साधि

॥

प्रत्यधिदेवेभ्यः॥ विनायकादिपंचभ्य इन्द्रादिदशलांकपालेभ्यः सवरुणेभ्यश्च हत्वा । यदस्य कर्मणः
 तिष्ठिष्यत्तदुत्वासमिधमिधमसंनहनं चार्गो प्रहृत्य चिन्नादिजयादीन्दत्वा अनाज्ञातादिनायश्चिन्ना
 दुतीश्च हत्वा द्वादशगृहीतनाभ्येन फलवस्त्रसाहितेन पूर्णाहुतिमुत्तिष्ठनं यज्ञमानान्वाग्भ्यः सूर्धानेदि
 वः सप्तने अग्नेः पूर्णादेर्विः पुनस्त्वादित्याः पूर्णाहुतिमुत्तमं जुहोतीति पूर्णाहुतिं देवागानुविदुति
 च जुहुयात् । ततः उत्तरं परिषिष्य सदसीत्यादि पूर्णापात्रोद्वासनं च तत्र द्वाणेषु पूर्णापात्रं दद्यात् । अष्ट
 मुष्टिभ्यः किञ्चिच्चत्वारिपुष्कलं ॥ पुष्कलान्येव चत्वारि पूर्णापात्रं न दद्यात् । अग्निं संपृह्य स्रुवेणाग्निता
 भयन्तनी यं यायुषं जमदग्नेरिति सर्वेषां कदापि पुरस्तां कुर्यात् ॥ ततो वास्तु देवताभ्यः प्रत्येकबलिं
 दद्यात् । अशिखिनेयं घृतानंबलिर्नमः ॥ १ ॥ पर्जन्यायायं शोत्यलघुतानंबलिः २ ॥ जयंतायायं पी

३३८

तथांजलिपिण्डबलिः ३। कुलिशाय धायार्थं पंचरत्नपिण्डक कुलिशबलिः ४। सूर्यायार्थं धूमनक्तवितानबलिः
५। सत्वार्थं घृताक्तगोधूमबलिः ६। भृशायार्थं मण्डनबलिः ७। अक्राशायार्थं कुलीबलिः ८। वाय
वे सक्तबलिः ९। पूहमलान्नबलिः १०। वितथाय चरणकौदनबलिः ११। गृहक्षताय मध्वंनबलिः १२। यमाय पि
त्रितौदनबलिः १३। गंधर्वाय कंदौदनबलिः १४। भंगराजाय माषमुद्गबलिः १५। मृगाय यावकांनबलिः १६।
पितृभ्यः रुसरबलिः १७। दौवारिकाय दंतकाशरुहमपिण्डबलिः १८। सुग्रीवाय पृषान्नबलिः १९। पुष्यदेवा
य पायसं २०। वरुणाय पिण्ड २१। असुराय सत्वणपायसव २२। शोषाय घृतौदनं २३। पापाय पिण्डगो
धाव २४। गेगाय घृतलडुकबलिः २५। अद्रये पुष्यव २६। मुख्यायार्थं नबलिः २७। भद्राय सुद्रौदनबलिः २८।
सोमाय घृतपायसं २९। सर्पाय पायसव ३०। अदितये गोधूमसोदाणिका ३१। अदितये पृरिकाबलिः ३२।

आपायक्षीरबलि ३३। सावित्राय लडक समरिचकुगोदनबलि ३४। जयाय घृतचंदनब ३५। रुद्राय घृत
 पायसं ३६। अर्यम्योर्शुर्कगयायसं ३७। सवित्रे गण्डपूपकंब ३८। विवस्वते रक्तचंदन ३९। विबुधाधिपाय
 घृतदरितालोदनब ४०। मित्राय घृतोदनं ४१। राज्ञाय ह्मण आमप क्कमाषबलिः ४२॥ पृथ्वी धराय माष
 बलिः ४३। आपवसाय दधिबलि ४४। ॐ ब्रह्मणे पंचगव्ययवतिलसुतदुविश्वरुविविधभक्ष्यबलिः ४५
 वास्तुपुरपायदध्योदनब ४६। ततः सर्वेभ्यो हिरण्यबलिं दद्यात्। त्रिाश्विने यं हिरण्यबलिर्नमः। इत्यादिप्र
 योगेणाग्नेभ्योपि दद्यात्। ब्रह्मणे इदं पयस्विनीगोर्नमः। ततो मंडलाद्दक्षिणशानकोणे चक्षुष्याय मांषभक्त
 दधिः घृतपायसपत्रकेसरंबलिर्नमः। आग्नेयां विदार्यै अयं मांषभक्तद्वारद्राबलिर्नमः। नैर्ऋत्यां पूतना
 यैर्दधिभक्ते रक्तचंदनदरिद्राब ॥ वायव्यां पापराक्षस्ये माषानसैंधवक्षीरब ॥ ततः पूर्वद्वारे सूर्याय

द्रायस्कंदाय च क्षीरसंधवपाय सब ॥ दक्षिणे द्वारे यमायाय म्योमाषभक्तवः ॥ पश्चिमे वरुणाय जंभः
कायमाषरक्तचंदनवः ॥ उत्तरे सोमाय पितृपिष्याय माषभक्तवः ॥ अथाग्नेः परिद्रुद्रादिको कृपाकृभ्याः
माषभक्तवः ॥ उक्तद्रव्यालाभेऽग्निविविधप्रभृतिभ्यः पायसवलिंद्रघात ॥ ततोऽप्याद्युद्यपूजनं कृत्वा यांतु देवैति
विरुज्जेत ॥ आचार्यादिभ्यो यज्ञमानमभिषिंचेयुः ॥ सपरिवारं शांतिकलशखंडकैः सर्वैर्षिभ्यः ॥ समुद्रज्यः
सुः ॥ आपोद्वेरण्यपावमानवारुणमंत्रैः सुराम्नामभिषिंचति ॥ अभिषिक्तो नृत्तनवस्त्राणि धृत्वा तिल
कं कृत्वा ललाटे रक्षां धृत्वा आचार्यादिभ्यो दक्षिणां दत्त्वा ॥ मंडलमध्ये ब्रह्मस्थाने संकुर्यादिव्याभरणभूषि
तां प्रमदरूपं धरां देवीमाद्रुप्रगंधादिभिः पूजयित्वा तत्र सर्वदेवमयं नरदेवमाद्रुयस्तापयित्वा स्वनाम्ना
चतुर्थ्यंतेन मोतेन पूजयेत् ॥ ततो यज्ञमानां ब्रह्मस्थाने क्षतैर्घटाधारं कृत्वा घाथिं घृतघटं उपरिस्थ

तव धर्मीकं तस्माद्दानीयतन्नस्थापयेत्। तं घटं जलेनापूर्यते स्मिन् चतुर्मुखं देवं प्रजेशमावाह्यपूजयित्वा प्र
 णम्यक्षमस्त्रेति विसर्जयेत् ॥ अथ ब्राह्मणैः सदस्त्रस्त्रिपुण्यादं वाचयित्वा ककरी गृहीत्वा वास्तुमंडलेति
 खिताकाशापदे प्रदक्षिणक्रमेण सूत्रमार्गेण तोयधाराकारयेत् ॥ तेन मार्गेण सर्वतीर्थं जलायगोदू
 मधान्यनीवारकंगूश्यामाकचणकोत्पकसप्तधान्यानि वापयेत्। ततस्तन्मार्गेण स्वातारंभं कुर्यात्।
 ततो यजमानाय उन्नराभिमुखो भूत्वा आकाशापदे दूरतमात्रमधश्चतुर्गुलं कृत्वा निर्मितं स्वातं खन्यात्। आचा
 र्यकृत्वा कुट्टालिकयाग्वानित्वा रजतमयफरिद्वयै नं रजतमयोद्धिकायां कृत्वा मृदमुपरि क्षिपेत् ॥ ततस्वा
 तं गोमयोदकाभ्यामुपलुप्य चंद्रनेत्रविभूषयेत्। मध्ये शुक्लानि पुष्पाक्षतानि दद्यात् ॥ प्राञ्जुखंडाचार्य
 श्वतुर्मुखं देवं ध्यात्वा तु यमंगलघोषेण ब्राह्मणान् वेदघोषेण त्पुच्छानात् कुंभमानयेत् ॥ ततो यजमानो

ज्ञानुभ्यामवनिंगत्वातेनकुंभेननमो वरुणायेतिमंत्रेणघटभावत्योर्घंद्घात। ततःककरीप्रगृह्यतंखातंजने
नपूरयेत्। ॐ मितिस्मृत्वाशुक्रपुष्याणिक्षिपेत्। ततो जलावर्तपश्येत्। तत्र दक्षिणावर्तेशुभं। वामावर्तवि
परितं। गुणलियवादिर्वीजैः क्षेत्रादिमृत्तिकाभिश्चतंपूरयेत्। पंचरत्नं हृद्योदनं च निक्षिपेत्। ततो यज्ञमानः
शिरव्यादीन देवतासर्वानिपुष्यादिभिः संपूज्यने वेद्यतां बृहदिदृत्तापुष्यां जलं दत्वा। यांतु देवगणाः सर्वे पृ
ज्ञामादाय याज्ञिकात्। इष्टकामप्रदानार्थं पुनर्गगमनाय च। क्षमध्वमिति देवतागुरुन्विसर्जयेत्। पूर्व
धृतवासाप्रतिमाकलशां हि वस्त्रादिषात्राणि सर्वमाचार्याय दद्यात्। पुनः कुशतिलजलान्यादाय अघ
रुते तलुष्करिणी वारुक्तकर्मप्रतिष्ठार्थं मिदं सुवर्णमग्निदेवतं एतास्तिस्त्रारद्रदेवतागाश्च दं वासायुगं च
दस्पतिदेवतं अमुकगात्रायामुकशर्मण आचार्याय दक्षिणांतुभ्यमदं मे प्रददे। इति दक्षिणादघत्।

स्वस्तीतिप्रतिवचनं । ततो ब्रह्मणे अन्यान्ब्राह्मणांश्च देवज्ञान्वंदित्वा रादीं तोषयेत् । ब्राह्मणानमंत्रपाठं पठित्वा
 यज्ञमानाया इति वार्त्तं दद्युः ॥ शिवं ३ अस्तु ॥ ॥ अज्ञो ज्ञानेन ह्यी पुरसोत्तमो न्यः ॥ विश्वं कृतावभूद्रास्तु विधिस्त
 रागे ॥ ॥ इति विश्वप्रकाशे तडागवास्तुपूजाविधिः ॥ अथ वाटिकावनवास्तुकथ्यते ॥ यावद्दारापणाय रुक्ष
 भाविष्यन्नकलरुजोरेणुसमसंख्यवर्षविच्छिन्नस्वर्गवामकामः शिवध्यामप्राप्तिकामो वा विष्णुलोकप्राप्तिका
 मो वा अमानुषो वा चित्तलोककीर्तिपराध्यपर्वतस्वर्गातीतानागतमात्कपैतल्लोकभयवंशानरकृतागणकामो
 वा पुत्रप्राप्तिकामो वा रुक्षानदमारोपयिष्ये ॥ प्राणानायम्य संकल्पं कुर्यात् ॥ वनपालश्चिस्विध्वजनागरा
 ज्ञानां शिवाग्यादिपूजनानंतरं पूजाहोमश्च पूर्वं वक्तव्यः ॥ वास्तुरवातं द्विगण्ये नोदकेनाभिषिच्य मदाय्याह
 तिभिरावांस्त्वं वनपालादीन्पूजयेत् । ततो यज्ञमानः ॐ स्वश्च मेति पठित्वानमः ॐ भवेनमः स्वायुधा

349

येति मंत्राभ्यां दृशमानियममारोपयेत् । स्वातं चतुरंगुलाधिकगंभीरंकुर्यात् इति । गीषं पूर्ववत् । इति वनवास्तु
कर्म ॥ अथ प्रासादवास्तुकर्म ॥ चतुषष्टिपदानि भवन्ति चक्रे । तत्रैत्रानकोणे प्रथमपदार्थभागे शिखी अर्धप
दस्तस्य दक्षिणे पत्तन्यः । ईर्ध्वार्धः । क्रमेण सार्धपदः । तद्दक्षिणे जयंतकुलिशायुधसूर्यसत्यां ईर्ध्वार्धः क्र
मेण षट्पदाः श्रवणः । तद्दोर्ध्वराजः । तद्दक्षिणे वितथः । सार्धपदः । अष्टमपदे आग्नेयकोणे उत्तरार्ध
भाकाशं षट्पदः । दक्षिणार्धे वायुर्ध्वपदः । वायुपदाधः पदे पृषातद्दोर्ध्वराजः यमगंधर्वाष्टिपदाः । तद्
दोर्ध्वराजो दक्षिणे उत्तरक्रमेण सार्धपदः । नैर्ऋतदक्षिणार्धे मिगोर्ध्वपदः । उत्तरार्धे मिगात्पितृगणोर्ध्वपदः
तदुत्तरपदे दैवारिकपदः । तदुत्तरे सुग्रीविपुष्यदंतसंकाश्रियभृशाश्रवत्वारो षट्पदाः । तदुत्तरे पूर्वपश्चिम
क्रमेण सार्धपदशेषः । वायव्यकोणे दक्षिणार्धे पापः । उत्तरार्धे रागः । एतोद्भवार्धपदाः । रोगपूर्व

पदेराजयश्मार्धपदः॥ तत्पूर्वसार्धपदद्वयेष्टथ्वीधरोद्विपदः॥ तत्पूर्वार्द्धपदेभापवत्सोर्धपदः॥ मध्ये
चतुर्ष्वर्धपदेषुब्रह्माअभ्यंतरंआपसावित्रजयरूद्राश्वत्वारोर्धपदाः॥ अर्यमाविश्वानमित्रःपृथ्वीध
रश्वत्वारोद्विपदाः॥ सोकाःसावित्रविबुधिरधिपराजयश्मपवत्साश्वत्वारोर्धपदाः॥ इतिप्रासादवास्तुमं
डलकरणं॥ प्रासादस्तंभःरोपणेपिबचतुरंगुलाधिकद्वस्तगंभीरंखातं। पूजादोमाभिषेकदक्षिणादा
नादिकंमर्वपूर्ववत्कुर्यात्॥ ॥ इतिप्रासादवास्तुविधिः॥ मन्त्रोक्तंवास्तुकर्मेश्विनैश्वनाथेनधीमता॥ ध
र्मशर्मप्रदंतात्वाचोक्तंविश्वप्रकाशके। अथाच्यतेतडागादिप्रतिष्ठासार्धकामिका॥ पानीयपानेपानना
यस्नानाद्यावश्यकर्मणि। नित्यक्रियासुसततंकोकोपरुतयेतथा॥ देवज्ञरुथितलग्नेशुभेन्द्रिचमुद्रत
के॥ रुतनित्यक्रियागजायजमानोथकश्चन। भद्रासनोपविष्टस्तुब्राह्मणैःस्वस्तिवाचनं॥ कारयि

वाथ संप्रत्यगणेशवरणावभो। पुण्यादं वाचयित्वाथ कुर्यात्संकल्पनादिकं॥ अथ यज्ञमानः। कुशतिलय
 वाक्षतजलान्यादाय अद्यामुकभासीयां मुकतिथौ चतुरंचतुर्वर्णमहादानजन्यपुण्यप्राप्तिदिव्यकामत्वि
 तात्मकर्तृकवरणलोकगमनकामः पुष्करिणीजलाशयोत्सर्गमग्नेनाद्वयदृश्ये॥ ततः पूर्ववत्मातृकापूजन
 माभ्युदयिकंचविधायगदिरण्यवस्त्रतांबुलादिभिः स्वस्तिवाचनिकविप्रात्परितोष्यरक्षाविधानं कृत्वा वा
 स्तोष्यतिमंत्रैः सर्वत्राभिषिचेत्। अथाचार्यवरणं॥ वरणसंभृतिमादायाद्यकर्तव्यपुष्करिणीजलाशयो
 त्सर्गयज्ञकर्मणिष्काग्निविधिना सकलगुरुकर्मकर्तुममुकगोत्रममुकउर्मा णं ब्राह्मणमभिर्द्वेमकुंडल
 कुंडाभरणयज्ञसूत्रकेयूरकरुकांगुलीयपवित्रपुण्यचंद्रनतांबुलवासोभिराचार्यत्वेनत्वामहंरुणे। व्रतो
 स्मीतिप्रतिवचनं तयोयथाविहितं कर्म कुर्वित्युक्ते कर्वाणीति श्रूयात्। ततो गुर्वाचार्यमथुप कर्त्तव्या

३५३

चयेत। पूर्ववत्। अथवामस्मपराणोक्तमश्रुपकंकुयति। तत्र
क्रमः। प्रत्यंश्रुखंडध्वलितोयज्ञमानः। ईर्ध्वरिडितं प्राश्रुखंगु
रंसंबोध्यादंसाधु। भवानास्तामर्चयिष्यामो भवंतमिति। अ
र्चयेतिप्रतिवचनं। विष्टरोऽप्रतिगृह्यतामित्युक्तेप्रतिगृह्य
मीत्यभिधायॐवर्षासिसमानानामुद्यातामिवसूर्यः॥३॥
मंतमभितिष्ठामियोमाकथाभिदासति। उत्तराग्रविष्टरोऽ
पविशेत्। ततःपाद्यं३मितित्रिरुक्तेप्रतिगृह्यमीतिप्रतिगृ
ह्य०३गंविराजोदोहोसिविराजोदोहमश्रीयममपद्यायविरा
जइतिदक्षिणंपादंप्रक्षालयति। तेथैववामंच। ततोव

एतं गंगदीत्वा वर्षेसिंतिपादयोरधस्तदुत्तराग्रंदत्वा दूर्वाक्षतसहितमर्घपात्रंग्दीत्वा अर्घोर्घ इति त्रि
 रक्ते अर्घप्रतिगृह्य आपस्त्रयुष्माभिः सर्वाङ्कामानवासेवाति किंचिदक्षतादिशिरसिदत्वा समुद्रं वः
 प्राद्विणोमिस्वां योनिमपि गच्छत। अरिष्ठा अस्माकं वीरामा परासे चिमत्ययः। इत्यैशान्यामर्घपात्रनिन
 येत। अथात्र मनीयमित्युक्ते प्रतिगृह्य आमागन्यशुसासं सज्जवर्चसातं माकुरे प्रियं प्रज्ञानामरिष्णं तु
 नृनामित्याचामेत। ततो मधुपर्क इति ३ उक्ते प्रतिगृह्य मित्रस्यत्वान्चक्षुषाप्रतीक्षे इत्येनेन शलकुरस्त्वम
 वनिरीश्य देवंस्य त्वेत्यादि प्रतिगृह्य दामिती प्रतिगृह्य तां ॐ नमः स्यावास्याया नशनेयं त आ विद्धं त तनिः
 रंतामि ॥ इति प्रदक्षिणमा लोयत्रिभूमौ निक्षिपेत ॥ ॐ यन्म भूनाम ध्वयं परमं रूपमं नाद्यं तेनादं मधु
 नो मध्वेन परमेण रूपेणां द्येनाद्येन परमो मध्वेनादो सान्नीतिति त्रिः प्राप्नीयात्। उत्तिष्ठ मुत्तरतो

३५५

निदध्यातः अथ वा गाशिं द्रुवाणि स्य ज्ञेति । ॐ वा द्वा आस्येस्तु न सोमे प्राणोस्तु अक्ष्योमे चक्षरस्तु क
र्णयोमे श्रोत्रमस्तु बाहुवोमे बलमस्तु । ईवोमे ओजोस्तु अरिष्टानि मे गानितनुस्तन्वामे सदंतु इति प्रत्ये
कमंगानि स्पृशेत् । ततो गौरित्युक्ते ३ माता रूद्राणामिति जपित्वा मम चापुष्यवामुकशर्मणो यज्ञे माने स्य पा
प्मादतः ॐ मुत्सृजतः । तृणान्यत्तु इति पठित्वा तृणां छिंद्यात् ॥ ॥ इति मधुपर्कविधिः । ततो गुरुः पंच गव्यं त
त्तन्मंत्रैरभिमन्त्र्य सर्वमेकीकृत्य तेनेमंडपमभिषिञ्चेत् । अथ चतुरस्रे मंडले कुंडे ग्निं प्रतिष्ठाप्य ब्रह्मचर
णसंभ्रतिमादाय ॐ अन्नकर्तव्यपुष्करिणी जलाशयोत्सर्गश्च भूतदोमकर्मणी रूता रूतावेश्णरूपन्नक्ष
कर्मकर्तुममुककर्मकर्तुममुकगोत्रममुकशर्मणं ब्राह्मणमेभिः पुष्यचंद्रनतांब्रुत्वा सोभिस्तामदं वृणोत्रै
तोस्मीति प्रतिवचनं ॥ अथाग्निपरिस्तरणादिपूर्णपान्निधानांतं दक्षिणतो ब्रह्माणमुपवेश्यो ज्यसं

स्काग घग्निमुखान्तेष्वद्वेषांयद्वा संखाप्य. यथोक्तपदुवादि सद्धितं वारुणकलशं च संखाप्यपूजयेत्। त
 तोमहायेद्यां रजनप्रतिमायां वरुणमावाह्यपाद्यादिभिर्वस्त्रादिभिश्च षोडशोपचारैश्च पूजयेत् ॥ ततः कुं
 डेगान्यां दध्यक्षतविभूषितपलुवपंचरत्नवस्त्रादिसद्धितं कलशं आजिघ्नकलशमित्यादिभिः संखाप्यपूजयेत्
 । सर्वेषुधाश्चक्षिपेत्। अथ वारुणदेवतचरंपन्नोत्तरतरे द्वास्याभिघार्य. स्तुत्रेणाद्यादुत्तंचतुष्टयं संखाव
 धारुणपूर्वकं जुहुयात्। प्रजापतये स्वा. इन्द्राय स्वा. अग्नये स्वाहा. सोमाय स्वाहा ॥ ततः पाद्यादिभिर्गग्निं
 पूजयेत् ॥ छागं ब्राह्मणाय दत्त्वा अन्वारब्ध आद्यादुत्तीर्जुद्ग्यात्। ॐ त्वं नो अग्ने. सं त्वं नो अग्ने. इ मं मेवरुण.
 तत्वायामि. ४। ये ते शतं वरुण ये सदस्रं यज्ञियाः पाशाविततामदांतः। तेभिर्ने अद्य मवितो तविष्म विश्वे
 मुं चतु मरुतः स्वर्काः स्वाहा। वरुणाय दे. अयाश्वाग्ने. उदुत्त मं वरुण. भवतं न सस मनसौ। उरुं दि गजा.

३५०

अभिहितो वरुणस्य इत्याद्याहुतीर्हुत्वा ततश्चरणानुद्भयात् ॐ उग्रायः स्वा भामाय स्वा व्यष्ट्ये स्वा शत
कृतवे स्वा भूः स्वा भुवः स्वाहा स्रवः स्वाहा भूर्भुवः सुवः स्वाहा तं नो अग्ने स तं नो अग्ने त्वमग्ने अयाश्वा
ग्ने ये ते शतं वरुण इदुन्नमं वरुण प्रजापतये स्वाहा अथादित्यादि नवग्रहेभ्यः साधिप्रत्यधिदेवेभ्यः
विनायकादि ५ इंद्रादि १० कोकपालेभ्योऽनुद्भयात् समिदाज्यचरुतिलयवादिभिः प्रत्येकमष्टोत्तरशतं श
तं अनुद्भयात् अगसत्येनेत्यादि मंत्राः पूर्वग्रहयज्ञे चोक्ताः ततः स्विश्रुतं हुत्वा अनाज्ञातादि प्रायश्चित्ताहु
तीर्नुद्भयात् अथ पूर्णाहुतिः यज्ञमानान्वारध्याचार्यः फलपुष्पसमन्वितं द्वादशगृहीतमाज्यं सबस्वंगृ
हीत्वा सप्ततं अग्ने पूर्णाहुतिं मूर्धानं दिवः इति पूर्णाहुतिं हुत्वाग्निं परिषिच्य सदसीत्यादि पूर्णपात्रमश्रु
म्ये बलिदानं कृत्वा अक्षणे पूर्णपात्रं दक्षिणां च दद्यात् ततः परिधीनपसार्यवर्हिर्नुद्भयात् देवागालु

विदुर्दितततः स्वस्तिवाचनं कृत्वा शान्ति कलशज्ञानेन पञ्चपद्मवेराचार्यदि यो यज्ञमानमभिषिंचेयुः ॥ नवग्रह
णां मंत्रैश्च आपो द्वैरप्यपावने ॥ वारुणैश्चाभिषिंच्याथ मंत्रैः पौराणिकैरपि ॥ सुरास्त्वामभिषिंचंत्विति पू
र्ववत् ॥ इत्यभिषिक्तो घृतवसनः कृततिलको भस्मनाऽप्यायुषमिति कलादादिषु रक्षांकुर्यात् ॥ अथ ब्राह्मणेभ्यो
दक्षिणां देत्वा स्वस्तिवाचनपूर्वकं तडागमध्ये यूपस्तंभनिक्षेपणं ॥ ॥ तत्र क्रमः ॥ ततो यूपं ब्राह्मणेः सद्गुणैरि
ष्यादं शानकोणं तीत्वा ॥ तत्र देवस्य त्वेत्यादिभ्यां मितियूपस्वात भूमिमामंत्रयेत् ॥ ततो यूपं तृतीयभागवा
तं गव्यांते ॥ तत्र गव्यांते सुवेणाद्गुह्यमात्रेण जुहुयात् ॥ ॐ अच्युताय भौमाय स्वाहा ॥ इदमच्युताय भौमाय ॥
ॐ अंतर्दिक्षाय भौमाय स्वा ॥ इदं तस्मै ॥ तत्रैव यूपस्वाते पञ्चरत्नकालक्षीरदधि संकुण्डमथु अपूपपिष्टव
निश्चिष्य ॥ ॐ वनस्पतर्वीरुं गोदिभ्या अस्मत्संवाप्रतरणः सुवीरः ॥ गोभिः संनद्धो असि वीरुयस्वास्वा

ताते जयतु जे. एते. अनेन रूपमभिमंत्र्य. अथ मूर्त्तौ विंती रश्मि रश्मि फलित्वा भव ॥ अनेन रूपं सं
चार्य. ॐ रूपं वाक्कायं येषु वाहाश्च प्राणं ये अश्वेषु प्रायत क्षति. यो चार्चते पचनं संभवं त्युतौ ते
पामभिः इति नदन्वतु. इति स्वातंत्र्यात् यस्मिं मुखं रत्ना. ॐ हिरण्यं भवतीति ॥ आशुभं वा ज्येष्ठ
न। एतु भवे सुषट्स्तमनेः पुरीषवाहनः इति मंत्रेण रोपयेत्. इंगायत्रेण ताच्छंदासामंथामि.
त्रेण भवेन ताच्छंदासामंथामि. जागतेन ताच्छंदासामंथामि. इति रूपं माकोत्सयेत्. ततो रूपं पाद्याद्यु
पचारैः पूजयेत्. यथायनमिति. अथ पश्चिमजलसमीपे उपविश्य अद्यत्वे तत्पुष्करिणीजला
दुयोत्सर्गं प्रति सं धेमि इवामो युगं इमाणाः अश्वं सुवर्णं च आजायाय दक्षिणां तुभ्यमहं संप्रददं ॥
स्वरूपिति. पुनश्चतुर्गुणं सुवर्णं महीदानं ज्ञान्यपुण्यप्राप्तिद्विष्य कामसमन्वितात्मकं कर्त्तव्यं कौकग

मनकामनया यंजला रायोः रूणदेवताकः सर्वभूतोपयोगित्वेन मयोत्सृष्टः॥ पुनः सर्वभूतेभ्य उत्सृष्टं म
येतज्जलपूरितं॥ अनंतं सर्वभूता निस्नानपानावगाहनैः॥ सामान्यं सर्वभूतेभ्यो मयारुतमिदं जलमि
तिपठेत्॥ ततः खस्त्रिमंत्रपूर्वयष्टिमान्नीय॥ अनंतं वासुकितक्षककौटिकपद्मदापद्मशंखशंखुकुलि
कानां आघ्रपत्रादकेनामलित्वित्वा करुशेतिक्षिप्य गायत्रेण त्वेति॥ ३ मंत्रैरा लोड्यततः एकमाघ्र
पत्रमाह्वय्य उत्तिष्ठति तं पत्रममुकनागाद्भाग्येत्यावाह्यं स्थापयेत्॥ अनेन नागेनास्य जलाशय
स्य रक्षां कर्तुं चेति॥ अन्प्रार्थयेत्॥ तंच नागममुकनागाय नम इति उपचारैः पूजयेत्॥ ततोद्गृह्य
पंचदशविंशतिः कथं शक्तिं अन्यतमकनिष्ठांगुल्यवच्छिन्नदस्तप्रमाणां यष्टिं वक्ष्यमाणं मंत्रैः
पठयेत्॥ तत्र क्रमः॥ गंधद्वारामिति गंधवारिणा स्नपयेत्॥ भद्रं कर्णेभिर्गतिं हरिद्रातिलाभ्यां

कांशलांशादिः सर्वाभिः स्नपयेत्। द्रुपदादिवेतिमृतिकाभिः स्नपयेत्। मधुवातेतिपंचामृतेन
फलिनी। रितिपल्लवैः स्नपयेत्। तत्रचंद्रनकुंकुमाभ्यांलेपयेत्। ततोयुवासुवासाइतिक्षुद्रघटिका
त्रयसंहरत्तौचक्रामघवणांपिताकायसिंधुवध्नीयात्। उंयस्येनमः इतिपाद्यादिभिः पूजयेत्। छेदं
चदघात। एवंसर्वानपिनागानुग्रहीत्वापूजयेत्। ततःपुण्याद्यत्कुरुतांयष्टिरसमीपेनयेत्। चरण
स्यात्तंभनमसिचरणस्यस्कंभसंज्ञनेमसीखोचरणस्यतसदनमसिचरणस्यतसदनमसीद॥ इति
चरणप्रतिमांराजतीतत्रनिक्षिपेत्। ततस्तत्रैवखातेशाडुलगोमयेदधिमधुघृतमद्वानदीन्नलपंचरत्न
निःनमोअस्तुरः। योःशैवाभीरोचनेदिवः। यादृष्यंबोयातुधानानां। इतिमंत्रेणप्रक्षिपेत्॥
श्रवंश्रवेणहविः। मनथामसि। यथानइंद्रइन्द्रिषःकेवलीःसर्वाःसमनसस्कारत। यथा

नः सर्वादिशोस्मात्केवलीरसत् ॐ ध्रुवं ध्रुवेण मून सो वा चासो मम वन यामि । अथान्द्रुषो
सपत्नीः समनस्कृत । इति या धर्माभि संन्यत वृकखाते समारोपयेत् । ततो जलमाहृतः पूजयेत् । तत्र क
मः । यष्टिपूर्वस्यां दिशि जले ॐ ह्यारिहाग उदतिस्त्यावा ह्यरुणायित्वा ॐ ह्ये नमः इति पाद्यं दिभिः
पूजयेत् । तत्रैव दक्षिणस्यां शिष्यमावाह्य पूजयेत् । प्रतीच्यां शची । उत्तरस्यां मेधां । अंधः विद्यां
रुद्रं कृष्णं पूजयेत् । पृथीददी कुर्यात् । ततो ग्निं प्रदक्षिणीकृत्य यजमानः सूर्यादिद्वान्त्रिंशद्देवताः
पूर्वैरुपविष्टा पूजयेत् । ततः आचार्यां वरुणं क्षमापयेत् । यां तु देवगणा इति पुण्यां दिभिर्देवताश्च
विसेर्जयेत् । तत्रैव धारया जलशये प्रदक्षिणं कुर्यात् । ततो मंडपाद्यपकरणान्याचार्यां
प्रात् । गोभिर्बस्त्रैर्नैर्दक्षिणाभिश्च परितोप कुर्यात् । ततो ब्राह्मणानां सहस्रमष्टोत्तरं इति

शक्त्यर्थानुरूपेण वा भोजयति इति मात्स्योक्ततडागप्रतिष्ठाविधिः। अनीजन इति ॥ ॥
प्रकाशेन तडागं प्रतिष्ठा ॥ ॥ अथाश्वरांतिः। कुमारश्च ग्रहाविष्टं जालेनाच्छाद्य मंत्रविते। आदाय
यनदां प्रदुग्धं समाविशेत्। १। देवनस्थानमुधत्सु स्मीमद्भिर्वाश्वेततः विभीतके फलाभ्युत्स
नेषु ज्ञानं निपात्यतं। २। दध्नालवणमिश्रेण मंत्रैः कुर्कुर इत्यथ। अंततो जलिना वाश्वेत्यतिमा मंत्रमथा
पिवा। ३। ॐ कुर्कुरः सुकुर्कुरः कुर्कुरो बालबन्धनः। उपतिष्ठाद्यदेजायतृतीयस्या इति दिवः। औलव इ
तमुपाहृत्य थो ज्ञोष्ठामः शबलेः। अधो राम उर्ध्वं बलः सागमे यो दध्नावति। समुद्रं च वाकशतं विभ्रं नि
ष्कं चरक्यं च भुनां स ग्रं सुवीरणं। सुवीरणं सृज सृज भुनक्त सृजे कत्रात्य सृज्यते तत्सत्यं यत्वं शे
ब्रवीडाः स्यात्स्यं च तित। ॥ स्वं स्यात्स्यं च तित। ॥ स्वं स्यात्स्यं च तित। ॥ स्वं स्यात्स्यं च तित। ॥ स्वं स्यात्स्यं च तित। ॥

कुमारमेवाद्दंवरंरुण इत्यः वीद्मः इत्यबाहूत्रवसेघामवराकशत ॥ विभ्रंनिष्कं चरुतं चशुनामग्रं सु
वीरणः ॥ सुवीणिषा रजस्रजशुनेकरे जेकत्राल्य रजस्रज उत ॥ तत्सत्यं यत्वं सरमाताकादितः पिता ॥ अमी
एकेसरस्याकाप्रधावततृतीयस्याइतोदिवः ॥ तेकश्चससरमतंरुश्चतूरुश्चवितूरुश्चाजुनेश्चलोदितश्च ॥
दुलाहनामवोमातामंथाककाहवः पिताः ॥ संतक्षादंतचकीवोनसीसरीदत ॥ छरुपेदिसीसरमसारमे
यनमस्तु अस्तुसीसरशानमिच्छादन्नपुरुषं उत ॥ प्रातमध्यंदिनंसायंमशीतोतुपुनः क्रिया ॥ शखि
वाल्मेतत इत्यभ्युधिमंत्रयेत एतेप्रतिदृश्यंते समानवसनेउभे ॥ तेअंरुः सारमेयेणामुस
वदनम्युल्लरुः ॥ इतः शंखीहृतः शंखपितादतः शंखकुदुर्बकः ॥ उप्येषारुपतिदतः ॥ उ
रुषिवेधितमृधिसमापयेत ॥ आह्वणान्भोजयेदंतैत्यजतिश्चग्रहः शिशुं ॥ अषिवेध

स्वप्नो मातरि श्वात्तो प्राणां स्मरेण्वंति माभैर्षीर्न मरिष्यसि ॥ ॥ अजीजनदिति विश्वप्रका
धपक्षुतो तद्वत्तु वभ्रत्श्वप्रदशांतिरेषा ॥ अथ सर्पबलिः ॥ कार्यः सर्पबाधा निवृत्तये ॥ यय
गवाभ्यां स्नात देवविधिपूर्वकं ॥ १ ॥ श्रावण्यां पौर्णमास्यां वा रात्रौ सर्पबलिं कुर्यात् ॥ पुण्यादं वा
आग्नावन्वाद्ध्यत्प्रतिष्ठितः ॥ २ ॥ श्रावण्ये पौर्णमास्ये स्यात्कालीपाकोत्तरपूर्ववत् ॥ आरग्वधमय
स्तिम्नः समिधः किंशुकानि च ॥ ३ ॥ पात्रप्रयोगसमये सादयेदंततः ससृत ॥ सृतो ग्निमुखदोमांतं स्था
लीपाकं यथाविधिः ॥ ४ ॥ दुत्याग्निं शुकपुण्याणि च स्वज्जुदुयात्रिभिः ॥ जग्धो मषकदत्याद्यैर्मंत्रैरंज
लिना ततः ॥ ५ ॥ पक्ष्यपस्तृणं च यो देवदानाभिघारणं ॥ माषकाद्यास्तृणयः सर्पादेवता इदं कीर्तितः ॥
६ ॥ ॐ जग्धो मषका जग्धो विदुष्टिर्जग्धो व्यधूरस्वाह ॥ मषकाय सर्पाय दे ॥ जग्धो व्यधूरो जग्धो म

षको जग्धा विदुषिः स्वाहा व्यध्वराय सर्वायेदं जग्धा विदुषिः जग्धो व्यध्वरो जग्धो मषक स्वाहा ॥
विदुष्ये सर्वे इदं तत इदं जग्दीत्यमद्भिः समिधोज्जुयाते क्रमात् आद्यां दुती श्वतस्त्रश्वतस्त्रश्वतस्त्रत्यं
यत्त आदिभिः ॥ इन्द्रो जग्दीदं इन्द्रं कृष्णं यः सरीसृपः त इक्षिणं तं च दशं तं च सर्वाः स्तानिन्द्रं भय
म्बा इन्द्रायैदं अस्मज्जाते सरयुः इन्द्रे वा नामपि हस्त्यत्वमय इन्द्रो प्रोक्षितः स नो माहिः सीः स्वाहा ॥ इन्द्राय
त्राणमं विष्वक्त्राणमसिपरिधिरसि ॥ अनेन मनुष्याः स्त्रियाय सेतुणैः पशु न गतेन सर्पान्यः तेन दे
वान् स्वधया पितृ स्वाहा ॥ इन्द्रायैदं अथाग्नेन तसत्यं यत्ते भावा म्यायां च पौर्णमास्यां च विषुवा
द्वरंति ॥ सर्वे उदरं सार्वेण स्तते प्रोते त्वयि संविशंति त्वयिनः सतस्त्वयि सद्भ्यो स्वपाभ्यां नः परि
स्वाहा ॥ सर्वेभ्य इदं नमो अस्तु सर्वेभ्यो ये केच पृथिवीमनु ॥ ये अंतरिक्षे यो र्वितेभ्यः स

नःपरिदेहि॥ धृतराष्ट्रेरावततनक्षकस्तंबेशालेयोत्तीवास्त्वयिनःसतःस्त्वयिसद्भोवर्षाभ्योनःपरिदे
हि॥ अद्भुतंसातिबलस्तजीवास्त्वयिनःसतःस्त्वयिसद्भोवर्षाभ्योनःपरिदेहि॥ अतिबलाद्भुतंस्त्वयि
वास्त्वयिनःसतस्त्वयिसद्भोवर्षाभ्योनःपरिदेहि॥ येदंशुक्राःपार्थिवास्तांस्त्वमितःपरंगव्यृतिनि
वेशाय॥ संतिवेनःशयिनःसंतिदंदिनस्त्वोनेदिनसात्रेद्युममस्मान्दिनसात॥ समीचीनासासिंघ्रा
वीदिक्कुधितयोनिमिच्छेतिदूद्रापयाथाः॥ परिषिच्याप्रतीच्योथतृहमीप्रत्येत्यवाग्यतः॥ अप
पदेत्याभ्यांपरिषिन्वेद्भुततः॥ १२॥ अपश्चेतपदाज्जिह्वपूर्वेणचापरैणच॥ सप्तचमानुषीरि
स्त्रश्वराजबन्धनः॥ नवेश्चेतश्चाध्यासरिद्धिज्ञानकनवेः॥ श्वेतायवेदबायनमोतमःश्वेताय
य॥ ग्राह्यणाभोजयित्वाथधान्याश्वंप्राशयेच्छिश्नः॥ एवंप्रतिदिनंकार्यंवक्तिहानीयशे

दाताधिकारोनीयेर्वा नित्यं सन्तु निरुच । मार्गशीर्ष्यांतिथापूर्वंस्थालीपाको बलिस्तथा ॥ १ ॥
पौष्मासोवामार्गशीर्ष्ये च रोहरेः । बलिमंत्रस्य संनामोप्यद्दार्षामिति वाधुनाः । संतिष्ठते
नातर्द्धं बलिक्रिया ॥ १५ ॥ ॥ अज्ञीजनदिति ॥ विश्वप्रकाशाभिधपदुतोतल्लतावभूत्
समाप्ता ॥ ॥ अथेशानबलिः ॥ ईशानाय बलिं पक्षास्मात्तग्नौ लौकिके परं ॥ क्षेत्रपत्यं च निष्क्रम
त्यागुद्देवताः ॥ १ ॥ शंभोराय तनेवापि छंदिलं परिकल्पयेत् ॥ अग्नेरूपसमाधानमभ्युत्थानि
दिह ॥ २ ॥ अग्नेः पश्चात्पुटीयुत्वाद्दक्षिणायांतयोः पुनः ॥ यत्त्वावदं त्वितीशानमावास्यान्यत्र
वी ॥ ३ ॥ आवाहयामीत्यावत्तदज्ञं तं चापि मध्यमः ॥ यथादुमुदकं दद्यात्तभ्यो संतुष्टिरस्त्विति
॥ ४ ॥ आत्वावदं तु हरयः सचेतसः श्वेतैरश्वैः सदकं तु मद्भिः ॥ ५ ॥ गाताजिरे बलवाद्भिः मनोः

दुतीर्हत्वा मभ्यादवदाय जयंता यत्वा हेत्येकामाहुतिं हृत्वा उत्तरादवदायाग्नयै स्विष्टकृते सुद
तीनां कामानां समर्धयित्री स्वैति स्विष्टकृतं हृत्वा स्वस्तिनः पूर्णमुखः परिक्रामतु । इति देवत
यत्र योद्गापलाशपत्रेद्यौदना निक्षिप्य गृहपत्यादिभिस्त्रयोद्गाभिर्देवताभ्योद्घात
हयोपस्य शतु गृहपाय स्वाहा गृहप्युपस्य शतु गृहप्ये स्वाहा द्यौषिण उपस्य शत द्यौषि
स्वाहा ॥ श्वासिन उपस्य शत श्वासिभ्यः स्वाहा ॥ विचित्रं त उपस्य शत त्रयत्तं त्वभ्यः स्वाहा
मश्रंत उपस्य शत समश्रंत भ्यः स्वाहा । देवसेना उपस्य शत देवसेनाभ्यः स्वाहा ॥ यारव्याताय
नारव्याता देवसेना उपस्य शत देवसेनाभ्यः स्वाहा ॥ दूरां पोस्ये पशत दूरायाग्र स्वाहा । दू
प्युपस्य शत दूराय स्वाहा ॥ स्वास्थारि उपस्य शतान्वासारिभ्यः स्वाहा निषगिनुपस्य

प्र.
३

शनिषंगिणोस्वाहेति । ततो बहिरं जनादिब्रह्मविमर्जनादितंरुत्वोदनं पण्येषु संरुत्य नमो निषंगिणरु
धि मते लस्कराणां पतये नमः ॥ इति श्चिह्नते समास जेत । अत्ररद्राक्षणे सर्वान अनया प्रथमो
। होमकाले भित्तगिगाः स्थापयेदुषसंयुताः । एषपूर्वाज्ञलेः क्षेत्रात्सुगंधैर्दधिमुष्टिना । गवां
ततो नीयसुलेक्षेत्रे पतियजेत ॥ ईशानवंत मावाह्यंतस्मेदुत्वापपोदनात् ॥ दद्यात्सप्तसुपये
मनिर्देशपूर्वकं ॥ क्षेत्रस्य पतिनोत्सुग्भ्यां मुपस्थाप्य च देवताः ॥ ऐशानं भोजयेद्विप्रान् ज्ञात
पतेश्वतुं एवैरुतेन संदेहः शशांकमुकुटो विभुः ॥ ऐदिकं मंगलं दत्वा हरिभक्ते प्रयच्छति ॥
न छुपु रूपां न मायं श्री विश्वमान्यं क्रान्ति कर्म मान्युः ॥ विश्वप्रकाशाभिधे पद्मतो तल्लता विदे
लिः समातः ॥ ॥ अद्भुतात्पातकं शांतिश्च ग्रंथ प्रबद्ध धाम्मता ॥ शिवा गार्धनमेवाहम

शुभक्षयं ॥ अंतोदं चंद्र च इत्यप्रतिष्ठा विधिमुत्तमं । मंगलाय तनंबक्ष्ये हरो येन प्रसीदति । स्कं
शिवः प्रतिष्ठितो येन लिंगरूपी महेश्वरः । कामतोपद्रुजं हत्वा करं पीत्वा च यत्नतः ॥ शिवलिं
प्यमुच्य घोरपातकान् ॥ सौवर्णं राजतं ताम्रं शंगुलया मशिलोद्भवं ॥ नार्मदं शूलमात्रं वाखापयेद्वा
वं ॥ निर्भिद्यं ब्रह्मलोकेशं शिवलोकं समश्नुते ॥ सौवर्णं भाग्यदं प्रोक्तं राजतं पापनाशनं ॥ ताम्रं तं
शंगुलुग्रामीयमर्थदं ॥ नार्मदं सुखदं प्रोक्तं शूलमात्रं सुखावहं ॥ सर्वस्माद् अधिकं ते येनार्मदं शिव
॥ ७ ॥ कालगणेशकल्पोक्तं संकल्पवरणातिकं ॥ तथैव भस्मस्नानस्य विधिना भस्मपुंद्रुकं ॥ ८ ॥ ने
तपर्यंतं गणेशं वा द्वादशैत ॥ नमस्ते रूद्रमंत्रस्याहुणानां वेति मंत्रकं ॥ ९ ॥ तृतीयं भावे येनेत्रं नो
मदेष्यते ॥ मूर्तेर्नेत्रद्वयं कार्यं लिंगमंत्रानुमंत्रणं ॥ १० ॥ ततोऽग्निमुखांतरूद्राय च संश्रयतान

व. ३.
३५३

द्रमन्यवदिति पंचदशार्चनामुवाकेन पंचदशाहुताहुत्वास्त्रिष्वरुतमवहायातः परिधोनिधायास्या
रपनुहोति ॥ द्रापे अंधसस्यत इत्येकादशभिः सहस्राणिसहस्रमाइत्येतेस्त्रयोदशभिर्हत्वा स
दः विश्वंभूतमिति द्वाभ्यां देवस्य ग्रीवं स्पृशेत् ॥ पुनरेताभ्याममुवाभ्यां हुत्वा रद्रसो मंत्र्य देवस्य प
शेत् ॥ पुनरेताभ्यामेव हुत्वा कद्रद्राय सर्वो ह्येप इति द्वाभ्यां देवस्योदरं स्पृशेत् ॥ पुनरेताभ्यां हुत्वा
मिति देवस्य हृदयं स्पृशेत् ॥ पुनरेनुवाक्याभ्यां हुत्वा योरुद्र इति देवस्य शिरः स्पृशेत् ॥ पुनर्हुत्वा गी
ति मायाः ग्युत्तारणं कुर्यात् ॥ विधिर्विष्णुकुर्यात् ॥ ततः समुहते मंगलपूर्वकमुदत्यमिति द्वाभ्यां
श्राप्यमुख्ये पीते पंचरत्नानि निशिष्य सद्योज्ञातादि पंचानुवाकैः प्रतिश्राप्य पूजां कुर्यात् ॥ ततः
अस्यारुद्रगायत्र्या अघोरं ज्जिह्वारसिमा यत्री मंहो मुखं रद्रोवता हृदिः देवीं जं ह्यं गीति

सिद्धये पूजा रोचिनि योगः ॥ संकल्पः ॥ षड्भिः पदैः करन्यासो वर्णन्यासस्ततो भवेत् ॥ निरुणितित्त
तर्ह कश्चिन्न कंठनो मुखे हृत्तं दनाभ्यां धुक धूरु जंघापत्सु वै क्रमात् ॥ पदन्यासकं विदुषंतः कंठं हं नासिमु
पुनराधारज्ञात्वं प्रितुं द्वक्त्वा लिके पुत्र ॥ व्यापं कं त्रिः प्रकुर्वीत शिवबीजां त राहितं ॥ ततः षडंगन्यासः ॥ त
यद्दद्याय नमः ॥ विद्महे शिरसे स्वाहा ॥ महादेवाय शिखायै वषट् ॥ श्रीमद्भक्तवचाय हुं ॥ तं नोर हुं ॥ नेत्रव
वोषट् ॥ प्रचोदयात् अस्त्राय फट् ॥ तालत्रयं कुर्यात् ॥ ततो देवोपवेदान्छाने च तुरस्र मध्यगताष्टदलक
ध्यगताष्टदलकुसलांतरं विचिंत्य कूर्णिकायां त्रिवंध्यायेत् ॥ दक्षेयक्षेत्रायुक्तं भजत गिरिकता सेवितं वा
श्वेशूलं वा घंसतर्काभयमपि र्धतं व्याख्यया पुस्तकं च ॥ अक्षं स्रग्युर्वरं च प्रतिनि गदपस्माराद चंद्रचूडं
क्षं जस्मर्षिसेयं वटतरुतल गं पद्मवीरासनाद्यं ॥ उति ध्यात्वा ॥ ॐ भूः महापुरुषमावाहयामीत्यादिभिः ॥

व. ३.
५.५

ष्यां जलिनानादेवं आवाह्यस्वागतं कुशलं चोक्ता इत्मासनं महादेवायेत्यासने पुष्यं हत्वा देवायेन वैकल्ये कुंकुमो
रुचंदनकर्पूरागरुसुस्तूरिजातीफलशोलेयाथग्व्यशोवाष्टमंध्वालोहितपंचपल्लुवत्कुकपायायुतज्ञलमाप
रुद्रगायत्र्याष्टवारमभिमंत्र्य फलाशोभृगादिभिर्देतमावाह्यकलशोदकेन प्रणवेन देवमभिषिच्य पाद्य
कलशोदकमापूर्य रक्ताक्षताशालीप्रणवेन निक्षिप्य कूर्वाभ्यां पण्डितः ३ इमा आपः शिवा शिवतर
णः पूर्णतमाः शीताः शीततमाः । पूज्याः पूज्यतमाः । पुण्याः पुण्यतमाः । तमेध्यामेध्यातमाः । अमृता
अमृततमाः पाद्यानां जुषंतां प्रतिगृह्णातु भगवान् महादेव इति पाद्यं हत्वा घर्षपात्रे कलशोद
कं बंगैलापुगीफलानि निक्षिप्य इमा जय इत्यादि अघर्षिणां जुषंतामिति अघर्षित्वा च मनीषपात्रे
इकमापूर्य रुद्राय नम इत्या च मनीषं हत्वा मधुवाता इति मधुपर्कं तत्तन्मंत्रैः पंचामृतं नमस्त ३

वन्विश्वेश्वरायैति मंत्रेण कलशोदकेन स्नानं प्रणवेनोद्धृतं चामदेवाय नम इति वस्त्रद्वयं ज्येष्ठा यन्
यज्ञोपवीतं च यंत्रकमिति आचमनीयं श्रेष्ठा यन्मङ्गलभूषणानि । रुमेगंधाः शुभादिव्यामर्बगंध
ताः । प्रतात्रे हनपवित्रेण प्रताः सूर्यस्य रश्मिभिरित्यष्टगंधां माला इति मालाः ॥ विश्वतश्च शुभिति
पुण्यां ज्ञेहिश्च ॥ ततः कर्णिकोपरि चतुर्दिक्षु मूलभागे देवाग्रमार्गभ्ये नारदकुबेरवरुक्षपार्वतीर
देवाग्रादानियादिके सवमध्यभागे हृदयान्तरः ॥ डिग्वाकवचां गमंत्रदेवताः ॥ पुरतोनेत्रदेवता
सरमध्यभागे स्नास्त्रां गदेवतां च संप्रज्य देवाग्रादहृदलमूलमध्याष्टभागे पुडां करामयस्करादि
वतरंशं भुमयो भूमदा देवप्रभुपतिरद्वोयत्रार्थं यंत्रकंसं हभानडिगितिकं कपादिताम्यरणं चोभ्र
स्मपीतनीललोहितशं बलहूरण्यखेचगण्याश्चतुर्विधां तदेवता अक्षरा आवरणं च संप्रज्यदित

वे. प्र.
५६

याष्टदलमूलेभवाय देवाय नमः ॥ शर्वाय देवाय • ईशानाय देवाय • पशुपतये देवाय • रुद्राय दे • उग्राय
देवाय • भीमाय देवा • महतो देवा • इत्यष्टभिः संप्रज्यदलमध्यभागेषु भवस्य देवस्य पत्न्ये नमः
दक्षाय भागेषु भवस्य देवस्य सुताय नमः इति चावरणत्रयं संप्रज्यपद्मचतुरस्रात्तर्मध्यभागेषु
दीप्तदुपरिवहनादींश्च संप्रज्यरुद्रगायत्र्या देवचतुर्विंशतिवारं पूजयित्वा पुष्पांजलिं दत्त्वा • वनस्पत
वच इति धूपं कृत्वा गोमहाग्निति दीपं देवस्य त्वेति यविविधैर्नैवेद्यं भोजनान्ते आचमनं दत्त्वा ब्रह्म
म इति तांबूलं दत्त्वा • नमो रुद्रेभ्यां प्रथिव्यामिति उपरदक्षिणां ॥ नमो अस्तु नीलश्रीवायै तिनस
विधाय सुगंधिजलेन रुद्रगायत्र्या चतुर्विंशतिवारं देवं संतर्प्य दशावरणदेवताः क्रमेण त
द्रोमस्तान्मागत्य पायसं शुद्धानं लुसरानं गुडोदनं दारिद्रोदनं आज्यं चादाय रुद्रगायत्र्या

संभ्रुत्वानारदाद्यावरणद्वयस्य च भ्रुत्वा शंकराद्यावरणत्रयस्य शुद्धोदनं
कावरणस्य रूसरंभवस्य देवस्य निरावरणस्य गुडोदनं भवस्य देवस्य सं
नमिंद्रवज्रावरणयोराज्यं भ्रुत्वा अंबकमितिमानो महांतमितिमानस्तोकेति उ
रुहोति सदस्राणि सदस्रशंतिषड्भिराज्यं भ्रुत्वा सिष्टरुतमवदायांतः परिधो
देभिश्चतुर्विंशतिभिराज्यं भ्रुत्वा अंबकादिभिषड्भिरुत्वा प्रदेभ्यः साधिप्रत्यधिदेव
गालोकपालेभ्यो भ्रुत्वा सिष्टरुद्वयमप्यकीरुत्य भ्रुत्वा नायश्चिन्तादिवरदानांतं कुर्यात् ॥ तत
दूस संयुक्तं दश पुराणाहारपरिमितं सपरिकरमंनं त्वामेकमाद्यं इति मंत्रेण महाहावनैवेद्यः
रग्ने अश्वत्थपर्णे पुद्गतशेषनिदधाति ॥ ॐ भूर्भुवः स्वरो मिति ततो विश्वभुगादिभिः

साग्निदेवं प्रदक्षिणां कृत्वाग्निं संपूज्य देवं स्तुत्या नत्वा ये भूता इति बह्विर्वालिं दद्यात् ॥ एवं साष्टकं स
पंचाशदष्टाविंशति चतुर्विंशति मेकादशा वा विप्रानभोजयेत् ॥ एकादशागोमिथुनाग्निद
न्नेसृज्यां न्यानापि विप्रार्हास्तोषयेत् ॥ कंकणमोचनं स्वस्य देवस्य च समानं ॥ एवं सप्त
मेकरात्रं वा पूजा होमो कृत्वा पश्चाद्दधभृथं कुर्यात् ॥ विधिरक्तः सति निमित्तं सं
तिष्ठेद्विदुः कृत्योक्ते कुर्यात् ॥ एवमभ्यर्चितो नित्यं ग्राह्यं कमुकुयो विभुः ॥ ऐहिकं
प्रयच्छति ॥ ॥ इति शिवप्रतिष्ठाविधिः समाप्तः ॥ अतीज न श्रीपुराणोत्तम
गान्यः ॥ विश्वप्रकाशाभिधपट्टतोतल्लतो समाप्तः खलु पूर्व खंडः ॥ ॥ ॥

केश००० कार्तिकशुक्ल० तद्विनेदंपुस्तकं लिखितं समाप्तं ॥ १२ श्री. ॥ ७, २३

इति विश्वप्रकाशे पूर्वखंडसमाप्तः॥